

Klasik Türk Edebiyatında Bilinen İlk Mizahî Takvim Risalesi: İznikli Vahyî'nin Meselü'l-İhâmât'ı

Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR

Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, Düzce, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7109-007X>

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

Atıf Bilgisi

Büyüker Güngör, Nilgün. "Klasik Türk Edebiyatında Bilinen İlk Mizahî Takvim Risalesi: İznikli Vahyî'nin Meselü'l-İhâmât'ı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), 179-226.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.505>

Geliş Tarihi	29.02.2024
Kabul Tarihi	22.04.2024
Yayın Tarihi	12.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Osmanlı Devletinde 15. yüzyılda kurulan müesseselerden biri müneccimbaşılık idi. Bu müessesenin temel vazifesi gökyüzünü ve cisimlerini inceleyip takvim, imsakiye, zîc vb. hazırlamaktı. Müneccimbaşı, her sene vazifesi icabı zaman boyutlarını gösteren hicri, rumi, celali gibi adlarla anılan “rakam takvim(ler)i” hazırlarken bir müddet sonra bu takvim(ler)in yanında ikinci bir takvim daha hazırlamaya başladı: “Ahkâm takvimi”. Önceleri rakam takviminin içinde yer alan, sonraları ayrı bir risale hâlinde hazırlanmaya ve dağıtılmaya başlanan ahkâm takviminde, müneccimbaşı hazırladığı ziçlere istinaden yeni girilen senede padişah ve devlet ricalinden başlayarak her tabakadan insanların hâlleri hususunda hükümlere, meydana gelecek olaylar hakkında tahmini yorumlara, yapılması uygun olan veya olmayan işlere yer verirdi. Toplumun tamamını ilgilendiren bu hükümler, ki bugünün bakışıyla bir nevi “astrolojik fal”, hem devlet ricali hem de halk tarafından ilgiyle karşılanırdı.

Dönemin şair ve müellifleri de ahkâm takvimlerine kayıtsız kalmayıp işin içerisine biraz mizah, biraz hiciv, biraz medh, biraz yergi ve biraz da ironik söz sanatları katarak bu eserlerin karakteristik yapılarını çok da bozmadan onlara edebî bir ruh kazandırmayı başarırlar. Ahkâm takvimlerinden mütevellit bu edebî eserleri günümüz araştırmacıları daha çok “mizahi takvim” olarak adlandırmaktadır. Klasik Türk edebiyatında hâlihazırda mizahi takvim sahibi olarak dört isim tespit edilmiştir: 1. Vahyî-i Evvel, 2. Nasûhî, 3. Zâtî, 4. Küfrî-i Bahâyî. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu eserlerden son ikisinin metni sahanun uzmanları tarafından birer makaleyle 1976 ve 2016 yılında yayınlanırken ilk iki esere dair metinlerin henüz ele geçmediği ifade edilmiş ve tezkirelerin bu eserlerden alıntılacağı bölümler örnek metin olarak paylaşılmıştır.

Bu çalışmada önce mizahi takvimler hakkında genel bilgi verilerek edebiyatımızda ilk mizahi takvim yazarı olarak bilinen Vahyî-i Evvel’in hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş, sonrasında ise şairin 1496 yılında “Meselü’l-Îhâmât” adıyla yazdığı ve I. Selim’e sunduğu takvim risalesinin metni neşredilmiştir. Metinde geçen kimi kavram ve terimler dipnot düşülerek açıklanırken eserin İngiltere Milli Kütüphanesinde bulunan nüshasıyla Âşık Çelebi’nin tezkiresine aldığı bölüm de karşılaştırılmış, tespit edilen farklar yine dipnotlarda belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Vahyî-i Evvel, Meselü’l-Îhâmât, Mizahi Takvim, XV. yy., Yavuz Sultan Selim, Letayif, Mensur Risale, Mizah, Hiciv.

The First Known Humorous Calendar Tract in Classical Turkish Literature: *Meseli'l-İhâmât* of İznikli Vahyî

Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR

Dr., Düzce University Rectorate Turkish Language Department, Düzce, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7109-007X>

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

Citation

Büyüker Güngör, Nilgün. " The First Known Humorous Calendar Tract in Classical Turkish Literature: *Meseli'l-İhâmât* of İznikli Vahyî". *The Journal of Turkish Studies*, 51 (Spring 2024), 179-226.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.505>

Date of Submission	29.02.2024
Date of Acceptance	22.04.2024
Date of Publication	12.07.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

One of the institutions established in the Ottoman Empire in the 15th century was the "müneccimbaşı" (chief astrologer). The main duty of this institution is to examine the sky and its objects and create calendars, timetables, sunrises, etc. was to prepare. While the chief astrologer was preparing "numerical calendar(s)" called hijri, rumi, jalali, etc., which show the dimensions of time due to his duty every year, after a while, he started to prepare a second calendar in addition to these calendar(s): "Ahkam (judgments) calendars". In the judgments calendar, which was initially included in the numerical calendar and later began to be prepared and distributed in the form of a separate treatise, based on the notes prepared by the chief astrologer, in the newly entered year, the sultan and the dignitaries, starting from the sultan and the dignitaries, made provisions regarding the conditions of people from all classes, predicted comments about the events that would occur, and what was or was not appropriate to do. It would include jobs. These judgments, which concern the entire society, a kind of "astrological fortune telling" in today's view, were met with interest by both the state officials and the public.

The poets and writers of the period ignored the Ahkam calendars and managed to give them a literary spirit by adding some humor, some satire, some praise, some stoning and some ironic figures of speech within the section, without spoiling the structure of these features too much. Today's researchers mostly call these literary works derived from Ahkam calendars as "humorous calendars". In classical Turkish literature, four names have been identified as having a humorous calendar: 1. Vahyî-i Evvel, 2. Nasûhî, 3. Zâtî, 4. Küfrî-i Bahâyî. In the studies carried out so far, the texts of the last two of these works were published by experts in the field in an article in 1976 and 2016, while it was stated that the texts of the first two works had not yet been obtained and the sections cited by the biographies from these works were shared as sample texts.

In this study, firstly, general information about humorous calendars was given and the life and works of Vahyî-i Evvel, known as the first humorous calendar writer in our literature, were emphasized, and then the calendar that the poet wrote under the name "Meselü'l-Îhâmât" in 1496 and presented to Selim I was discussed. The text of his treatise has been published. While some concepts and terms in the text were explained with footnotes, the copy of the work in the British National Library was compared with the section included in Âşık Çelebi's memoirs, and the detected differences were also stated in the footnotes.

Keywords

Vahyî-i Evvel, Meselü'l-Îhâmât, Humorous Calendar, XV. Century, Yavuz Sultan Selim, Letayif, Prose Risale, Humor, Satire.

Giriş

“Takvim” kelimesi sözlükte “doğrultmak, düzeltmek; bir nesneye kıymet tayin eylemek, değerini belirlemek” anlamlarına gelirken terim olarak “bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden zaman içerisindeki yerini, boyutlarını verme; bunu veren belge” demektir. Söz konusu boyutlar yıl, ay, gün sayısı ve gün adı şeklinde belirlenmiştir.¹ Lakin antik çağlardan beri insanoğlunun gökyüzünü ve cisimlerini yalnızca zamanı ölçmek veya düzenlemek için değil “gelecekte haber almak, geleceği bilmek” için izleyip incelediği de malumdur. Mısır, Yunan, Latin vs. hemen her kadim uygarlıkta bu işle uğraşan veya uğraşmakla görevli olan kişilerin var olduğu, bu kişilerin toplumda söz sahibi olup değer gördüğü de bilinmektedir.²

Türk-İslam topluluklarında da ilk devirlerden beri varlığı bilinen ve devletle de irtibatlı olup itibar gören, bugünkü astrolog/astronomların mukabilleri bu şahıslar genel olarak “müneccim” namıyla bilinirdi. Devlet adamlarıyla müneccimler arasındaki gayriresmî ilişki 15. yüzyılda “müneccimbaşılık” müessesesinin kurulmasıyla birlikte boyut değiştirmiş, müneccimler artık devlet teşkilatında da resmî olarak yer almaya başlamışlardır. Devletin yıkılışına kadar varlığını sürdüren bu müessesenin temel vazifesi ise *takvim*, *imsakiye ve zayıçe/ziç* (eşref saat/vakt-i muhtar vb.) hazırlamaktır.³ Müneccimbaşının her sene hazırladıkları takvimler aslında iki çeşittir: 1) *Rakam takvimi*, 2) *Ahkâm takvimi*. Rakam takvimleri *hicri*, *rumi*, *celali* gibi adlarla da bilinen zaman boyutlarının gün, ay, yıl olarak belirlendiği belgelerdir. Ahkâm takvimlerinde ise müneccimbaşı tarafından hazırlanan ziçler zemininde yeni girilen senede padişah ve devlet ricalinden başlanarak her tabakadan insanların hâlleri hususunda hükümlere, meydana gelecek işler hakkında tahmini yorumlara, yapılması uygun olan veya

¹ Zamanı ölçmeye ve düzenlemeye yarayan, insanlığın yüzyıllardır kullandığı bu takvimler bugün kabaca dört grupta incelenmektedir: Güneş takvimleri, Ay takvimleri, Ay-Güneş takvimleri, Yıldız-Gezegen takvimleri. Daha geniş bilgi için bk.: A. Necati Akgür, “Takvim”, *TDVİA*, 39, 487-90.

² İslam bilim literatüründe *ilm-i ahkam-ı nücum*, *ilm-i nücum*, *ahkam-ı nücum*, *ilm-i heyet*, *ilm-i eflak* diye adlandırılan *astroloji* ve *astronomi* esas itibarıyla 19. yüzyıla kadar tek bir ilim olarak telakki edilmiştir. Bu işlerle uğraşan kişilere verilen ad olan “müneccim” ile hem astrolog hem de astronomlar kastedilmiştir. Bk.: Salim Ayduz: “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 1995, 1, 159.

³ Detaylı bilgi için bk.: Salim Ayduz, *a.g.m.*, 159-207.

olmayan işlere yer verilmektedir. İlk zamanlarda rakam takviminin içinde yer alan ahkâm takvimleri sonraları ayrı bir risale hâlinde hazırlanmaya ve dağıtılmaya başlanmıştır.⁴ İşte tezkirelerde “takvim”, günümüz araştırmacılarının ise daha çok “mizahi takvim”⁵ olarak adlandırdığı bu edebî eserlerin çıkış noktasınınun “ahkâm takvimleri” olması oldukça kuvvetli bir ihtimaldir. Zira edebiyatımızda hâlihazırda bu isimle bilinen eserler de *ahkâm takvimleri* gibi ait oldukları dönemin sosyal sınıflarından, mesleklerinden, tiplerinden birkaç cümleyle bahsetmekte; lakin bu bahislerin hem gerçek hem de mizah yüklü mecazi anlamlar taşımalarıyla edebî bir ruh kazanmaktadırlar.

Türk edebiyatında şimdye kadar tespit edilebilen dört mizahi takvimin⁶ en eskisi Vahyî-i Evvel’e [ö.924-26 ?] aittir. Lakin bizleri bu takvimden haberdar eden Âşık Çelebi, eserin bu sahadaki ilk örnek olup olmadığına dair net bir bilgi paylaşmamıştır. Sadece bu eserin Nasûhî’nin takviminin “mehazı” olduğunu bildirmekte ve Nasûhî’nin daha üstün, daha hoş, daha derli toplu bir eser ortaya koyduğunu söylemektedir.⁷ Müneccimbaşılık müessesesinin kuruluşunun ve bu edebî türün doğuşuna zemin hazırlayan

⁴ Salim Aydın, *a.g.m.*, 175-179.

⁵ Bu hususta bilgi için bk.: Mehmed Çavuşoğlu, “Zâtî’nin Letâyif’i II”, *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 22, İstanbul 1976, 143-161; Mehmed Çavuşoğlu, “Zâtfinin Letâyifi I”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1970, 18, 25-51; Tunca Kortantamer, “Kuruluşundan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 2004, 139-170; Ramazan Ekinci: “Klasik Türk Edebiyatında Mizahî Takvimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2016, 17, 55-90.

⁶ Bu eserler: 1) Vahyî-i Evvel [ö. 924-26(?): *Meseli’l-İhâmât*. “Resâil-i inşâ” türündedir. 25 Cemaziyühire 901 Cuma günü (11 Mart 1496) yazılmıştır. Şimdye kadar varlığı bilinmekle birlikte ele geçmeyen eserin bir nüshasının British Museum Or. 3289/3’de muhafaza edildiği tarafımızca tespit edilmiştir. Elinizdeki bu makale işbu nüshanın neşrini havidir. 2) Nasuhî [ö. 940(?)/ 943(?): *Ahkâm-ı Takvim*. “Takvim-i Nasuhî” adıyla meşhur olan “hezl-amız” mensur eserin günümüze ulaşan bir nüshası şimdilik bilinmemektedir. Âşık Çelebi, bu takvimden kısa bir bölümü tezkiresine kaydetmiştir. Bk.: Sehî Beg, *Heşt Bilişt*, haz. Halûk İpekten, Günay Kut vd., KTB E-Kitap Yayını, İstanbul 2017, 128-129; ÂŞIK Çelebi: *a.g.e.*, 374-375. 3) Zâtî [ö. 953]: *Latîfehâ-yı Mevlânâ Zâtî*. Mensur bir letayifname olarak bilinen eser, M. Çavuşoğlu tarafından neşredilmiştir. Bk.: Mehmed Çavuşoğlu, *a.g.m.*, 22, 143-16. 4) Küfr-i Bahayî [ö. 1071]: *Ahkâm-ı Külliye*. Bazı nüshalarda “Takvimü’l-Kavim” olarak geçen eserin tenkitli metni R. Ekinci tarafından yayınlanmıştır. Detaylı bilgi için bk.: Ramazan Ekinci, *a.g.m.*, 55-90.

⁷ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 240.

ahkâm takvimlerinin ilk hazırlanışının 15. yüzyıla denk geldiği düşünülürse Vahyî-i Evvel'den önce bir şairin mizahi takvim yazmış olmasının oldukça düşük bir ihtimal olduğu söylenebilir.

1. Vahyî-i Evvel'in Hayatına ve Eserlerine Dair İzler

Vahyî, İznik'te doğmuştur. Kaynaklarda adı ve nesebine dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Doğum ve ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte Latîfî, şairin "Sultan Selim Han devrinin âhirlerinde âhirete gittiğini" bildirmektedir.⁸ Bu durumda I. Selim'in 918-926 (m.1512-1520) yıllarında hüküm sürdüğü düşünülürse Vahyî'nin 924-26 (m.1518-1520) arasında vefat etmesinin kuvvetli bir ihtimal olduğu söylenebilir. Vahyî, medrese eğitimini tamamladıktan sonra kadılık yapmıştır. Âşık Çelebî, "Vahyî-i Evvel" olarak kaydettiği şairin, gençliğinde Diyarbakır ve Acem diyarına giderek oralarda çalıştığı bilgisini verirken "ol diyâr ehlinin edâ vü istilâhının eşârında zâhir olduğunu" da eklemektedir.⁹ Latîfî de Vahyî'nin portresini çizerken "suhân-dân, ârif, sâhib-i fazl, ehl-i maârif" sıfatlarını kullanmakta ve "muhayyel eşârı, pesendîde güftârı var" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Tezkirelerde Vahyî'nin şiirlerine örnek olarak ise şu iki matla paylaşılmıştır:

Mihr-i 'âlem ruhlarıñdan aldı çün bir zerre tâb
Haşre dek yanar çerâğundur söyünmez âfitâb¹⁰

Eksük olmaz gör'lümün bahşi ten-i şad-çâk ile
Fi'l-meşel bir tıfla benzer dâyim oynar hâk ile¹¹

"Vahyî" mahlası sahanın ünlü mecmualarında tarandığında ise *Câmi' u'n-Nezâir*'de dört, *Mecma' u'n-Nezâir*'de üç, *Pervâne Bey Mecmû'ası*'nda

⁸ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, AKMB Yay., Ankara 2000, 561.

⁹ Âşık Çelebî, *Meşâirü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, I, 240.

¹⁰ Latîfî, *a.g.e.*, 562.; ÂŞIK ÇELEBİ, *a.g.e.*, 240.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹ Latîfî, *a.g.e.*, 562.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

iki adet şiir olduğu görülmüş¹²; lakin bu dokuz şiir arasında yukarıdaki matla beyitlerinden yalnızca ilkinin bulunduğu manzumenin tamamına erişilmiştir. Bu manzume *Pervâne Bey'de* "Nazîre-i Vahyî Efendi", *Mecma'u'n-Nezâir*'de ise "Nazîre-i Vahyî" başlığıyla şu şekilde kaydedilmiştir¹³:

Ruğhlaruñdan mihr-i 'âlem aldı çün bir zerre tâb
Haşre dek yanar çerâğundur söyünmez âfitâb

Düd-i âhum başumı göstermese olmaz 'aceb
Ka'l'a-i küh-i bülendi dâyimâ örter şehâb¹⁴

Çaddümi çeng eyledüm kânün-i 'ışk içre bugün
İñil inil inlerem derd ile mânend-i rebâb

Gülşen-i rüyuñla 'âlem şöyle hoş-bü oldu kim
Şîşe-i eflâki şeb-nem tıdudur her gün gül-âb

Eşk-i çeşmüm mevcinüñ seyl-âbını gördi meger
Çorqusından Vahyiyâ deryâda göz yumdı habâb

Bu mecmualardaki ilgili diğer şiirlere dair kısaca şunlar söylenebilir:

1) *Pervâne Bey'de* "Nazîre-i Vahyî-i Kâdî" başlığını taşıyan beş beyitlik bir gazel daha vardır. Bu gazelin matla beyiti şöyledir: "Şerha şerha ideli hañçer-i dildâr tenüm/ Buriyâya şarılı mürdeye döndi bedenüm"¹⁵.

2) *Mecmau'n-Nezair*'de de "Nazîre-i Vahyî" başlığını taşıyan beşer beyitlik iki gazel daha vardır. Bu gazellerin matla beyitleri ise şöyledir: "Tîr-i âhum göklere çıksa yiridür her zamân/ Ki_oldı pehlûmda benüm her üstühvânum bir kemân"¹⁶, "Toldı çeşmüm hadakinun kadehi kanlar ile/ Tâs-ı sakkâ gibi kim pür ola mercânlar ile"¹⁷.

¹² Ayrıca bk.: Mehmet Fatih KÖKSAL, "Vahyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2013, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vahyi>, (E.T.: 13.02.2024).

¹³ Edirneli Nazmî, *Mecmau'n-Nezâir*, haz. Mehmet Fatih Köksal, KTB E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 434. Mn., 209; Pervâne b. Abdullah, *Pervâne Bey Mecmuası*, haz. Kâmil Âli Gıynaş, KTB E-Kitap Yayımı, Ankara 2017, 664. Mn., 289.

¹⁴ *Pervâne Beg.*: Çulle-i küh-i bülendi

¹⁵ Pervâne b. Abdullah: *a.g.e.*, 5059. Mn., 1847.

¹⁶ Edirneli Nazmî: *a.g.e.*, 3426. Mn., 1142.

¹⁷ Edirneli Nazmî: *a.g.e.*, 4435. Mn., 1453.

3) *Câmi'u'n-Nezâ'ir*'de ise "Nazîre-i Vahyî Râst" başlığıyla üç adet, "Nazîre-i Vahyî Kâfiye-i Muğayir Redîf-i Ü" başlığıyla bir adet olmak üzere toplamda dört gazel vardır. Sırasıyla 5, 7, 9, 5 beyit içeren bu manzumelerin matla beyitleri ise şöyledir: "Gülşen-i hüşnünden ey gül-çehre bir gül gül yeter/ Bülbül-i giryânuşam gel gül gibi bir gül yeter"¹⁸, "Gördi meger ki ruhlarını ey nigâr gül/ Hâk itdi kendüyi oluben şermsâr gül",¹⁹ "Düşdi gîsü-yı müca" ad sen dil-ârâm üstine/ 'Anberinedür aşılır bir gül-endâm üstine"²⁰, "Aşılır dil resen-i zülfine cānbāz bigi/ Ğamz eder ğamzeleri cānıma ğammāz bigi"²¹.

İki mecmuada yer aldığı hâliyle yukarıda tamamına yer verilen beş beyitlik nazire gazelin dışında kalan bu yedi şiirin hepsinin "Vahyî-i Evvel"e ait olduğunu söylemek güçtür. Çünkü basit bir literatür araştırmasında bile Türk edebiyatında bu mahlasın dört farklı kişi tarafından daha kullanıldığı görülmüştür: 1) İstanbullu Halveti Şeyhi Seyyid Muhammed (ö. 1718). 2) Tuna boyunda doğup İstanbul'a gelen ve Nakşî Şeyh Emin Efendi'den inabe alan Vahyi Efendi (ö.1817). 3) Kadı-zâde sanıyla tanınan Manastırlı Mustafa [ö. 1546? veya 1551?]. 4) Diyarbakırlı Müderris Ömer.²² Bahsi geçen mecmuaların derlenme tarihleri göz önüne alındığında ilk iki sıradaki 18 ve 19. yüzyıl şairleri elenebilse dahi mecmualardaki bu şiirler pek âlâ son iki sıradaki şairlere de ait olabilir.²³ Hatta daha fazla mecmua ve kaynak

¹⁸ Eğridirli Hacı Kemâl, *Câmiü'n-Nezâir*, (haz.: Yasemin Ertek Morkoç), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003, 574. Mn., 527.

¹⁹ Eğridirli Hacı Kemâl, *a.g.e.*, 1415. Mn., 1228.

²⁰ Eğridirli Hacı Kemâl, *a.g.e.*, 2324. Mn., 1959.

²¹ Eğridirli Hacı Kemâl, *a.g.e.*, 2692. Mn., 2225.

²² Daha detaylı bilgi için bk.: *Vahyi, Divân*, (haz. Hakan Taş), T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri: 437, Ankara 2017, 4-11. s.

²³ Nitekim *Pervâne Bey*'deki ilgili gazellerden biri "Nazîre-i Vahyî-i Kâdî", diğeri "Nazîre-i Vahyî Efendi" başlığını taşımaktadır. Tezkirelerde Vahyî-i Evvel adına kaydedilen matla beyiti içeren gazel bu mecmuada "Nazîre-i Vahyî Efendi" olarak kaydedilmişken ikinci gazelin aynı isimle kaydedilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum akıllara pek tabii şu soruları getirmektedir: "İkinci gazel Vahyî-yi Kâdî isminde başka bir şaire mi ait yoksa kadılık yaptığı bilinen İznikli Vahyî-i Evvel'e mi ait?", "Pervâne Bey'in, aynı şairi aynı eserde iki farklı isimle kaydetmesi mümkün mü?", "Kaynaklarda 'Kadzâde' namıyla bilinen, 1546 veya 1551 yılında ölmüş olabileceği belirtilen bir Vahyî daha vardır. Acaba Vahyî-i Kâdî olarak kaydedilen bu

tarandığında “Vahyî” mahlaslı şairlerin sayısının beşi aşması da kuvvetle muhtemeldir. Sözün özü tezkirelerde ismi geçen, hayatının büyük bir kısmını 15. yüzyılın ikinci yarısında geçiren ve I. Selim devrinde vefat ettiği bilinen “İznikli Vahyî/ Vahyî-i Evvel/ Vahyî-i Kadîm”ın şiirleri hususunda hâlihazırda elimizde kesinlik arz eden yalnızca beş beyitlik bir gazel ve bir matla beyit vardır. Katalogların ve mecmuaların taranmasıyla birlikte bu sayının artacağı da aşikârdır; lakin bu tespitlerin yapılması, mecmulardaki “Vahyî” başlıklı manzumelerin aslında kime ait olduklarının saptanması başka bir araştırma konusu oluşturabilecek nitelik ve nicelikte olduğundan makalenin esas konusuna dönmek yerinde olacaktır: *Vahyî'nin Mizahi Takvim Risalesi: “Meselü'l-İhâmât”*.

Vahyî-i Evvel hakkında bilgi veren iki asli kaynaktan biri olan Âşık Çelebi, Vahyî'nin 901 (m. 1496) yılının ilkbaharında tamamladığı “resâ'il-i inşâ” türünde bir “takvîm”i olduğunu bildirmektedir. Latîfî'nin tezkiresinde ise bu esere dair herhangi bir malumat yoktur. Âşık Çelebi, Latîfî'nin sözünü dahi etmediği bu “takvim”den oldukça geniş bir bölüm seçerek tezkiresine kaydederken bu eserin Naşûhî'nin takvimine kaynaklık ettiğini, lakin Nasûhî'nin “daha sebk, şirin ve muhtasar” bir eser ortaya koyduğunu da bildirmektedir.²⁴

2. Vahyî-i Evvel'in Mizahi Takvim Risalesi: *Meselü'l-İhâmât*

İlk bölümde de bahsedildiği gibi Âşık Çelebi vasıtasıyla Vahyî-i Evvel'in bir takvim yazdığı bilinmekteydi; lakin bu eser şimdiye kadar gün yüzüne çık(arıla)mamıştı. Rieu'nun katalogunda “Vahyî: El-Meselü'l-İhâmât” ismiyle kayıtlı²⁵ olan yazmanın profesyonel olmayan dijital görüntülerine tarafımızdan ulaşıldığında bu eserin Vahyî'nin takvimi olduğu anlaşıldı. İngiltere British Museum'da Or. 3289/3 numarasıyla muhafaza edilen eserin yazmalar.gov.tr üzerinden yapılan taramalarında da aynı katalog numarası

şiir Kadızâde Vahyî'ye mi ait?” Bu benzeri sorulara mevcut bilgilere istinaden kati bir cevap vermek mümkün değildir. Kati olan *Pervâne Bey* mecmuasında “Vahyî” adına kayıtlı iki gazelden en az birinin Vahyî-i Evvel'e ait olduğudur.

²⁴ Âşık Çelebî, *a.g.e.*, 240.

²⁵ Rieu, katalogda eseri “astroloji alanında yazılmış bir kitapçık” olarak tanımlamaktadır. Bk.: Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, British Museum, London 1888, 262-263.

kullanılarak “astroloji ve astronomi ilmi” konusunda “İhamat” ismiyle kaydedildiği görüldü.²⁶

İngiltere Millî Kütüphanesinde muhafaza edilen eser, 203x127 mm ebatında lacivert meşin kaplı mukavva ciltli bir mecmua içerisinde üçüncü sırada son eser olarak bulunmaktadır. Nesih bir hatla, başlıklarda kırmızı ana metinde siyah mürekkep kullanılarak yazılmış olup 17 satırlık 16 sahifeden (70^b-78^a) ibarettir. Rieu, katalog bilgilerinde yazmanın 18. yüzyılda istinsah edilmiş olabileceğine dair bir not düşmüştür.²⁷ İngiltere’deki bu nüsha şu ibareyle başlamaktadır: “مثل ايهامة اذان وحيي”. Bu başlıktan eserin “Meselü’l-İhâmât” diye özel bir ada sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Vahyî eserine Arapça bir ön sözle başlamaktadır. Bu bölümde birkaç cümleyle önce Allah’a hamd u sena eyleyip Hz. Muhammed’e salat u selam getirmekte, sonrasında ise “nücumiyyet” (astroloji/astronomi) üzerine yazılmış bir kitabı okuduğunu, bu kitapta değinilmeyen birçok konunun var olduğunu görmesiyle inzivaya çekildiği yaşlılık döneminde olmasına rağmen imkân dâhilinde bu hususta yeni bir kitap yazmaya karar verdiğini anlatmaktadır. Yine Arapça olarak yazdığı bu bölümde Vahyî, ilmin mücevherlerini inci ve mercan gibi dizdiği eserini Sultan Selim’e ithaf etmekte ve padişahu birkaç cümleyle methetmektedir. Kaleme aldığı risalesinin kolay anlaşılmayan, gizli ve şaşırtıcı latifeler; benzeri olmayan, incelikli, esprili, “bedi” sözler; zarif hicivler; eğlenceli şiir parçaları içerdiğini belirtir. Bu risaleyi sultanların, halkı yönetenlerin yorgun ve kederli oldukları

²⁶ Bu elektronik kaynaktan esere dair bilgiler şöyle sıralanmıştır: Demirbaş No: Or. 3289/3, Eser Adı: İhâmât, Yazar Adı: Vahyî, Müstensih: -, Konu: Astroloji ve Astronomi İlmi, Dili: Türkçe, Telif Tarihi Hicri (Miladi): 0 (0), İstinsah Tarihi Hicri (Miladi): 0 (0), Bulunduğu Yer: İngiltere, Koleksiyon: İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, DVD Numarası: -, Ölçü: 203x127 mm, Yaprak: 70b-83, Satır: 17, Yazı Türü: Nesih, Kâğıt Türü: - . Bk.: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ihamat/92798>

²⁷ Charles Rieu, C.: *a.g.k.*, 261.

²⁸ Ahmet Tanyıldız, hem Arap mesel literatüründe hem de klasik dönem Türk durub-ı emsâl geleneğinde “mesel” kavramının muhteva ve anlam çerçevesinin oldukça geniş olduğunu; atasözü ve deyimlerin yanı sıra latife, fıkra, hikâye, vecize, beyit, mısra vb. bazı özlü sözlerin de “mesel” ifadesiyle karşılandığını ve kitaplara alındığını bildirmektedir. Daha geniş bilgi için bk.: a.g.y.: “Meselin (M)izahı: Mesellerin Doğuşundaki Mizahî Durumlar Üzerine Bir Deneme”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII (Hicve Revâ, Mizaha mâyil: Güldürücü metinleri anlamak)*, Klasik Yay., İstanbul 2018, 94-131.

zamanlarda meclislerde okuyup keyif almaları, neşe bulmaları için yazdığını da ekler. Risalesinin adının “Meselü'l-Îhâmât” olduğunu; eserini sırasıyla *şerif*, *latif* ve *keşif* olarak üç bölüme ayırdığını; *şerif* kısmında ileri gelenlere yani “havâs”a, *latif* kısmında sevilenlere yani “mahâbîb”e, *keşif* kısmında ise sıradan halka yani “avam”a dair letayifler bulunduğunu bildirir. İlaveten eserini “Zîc-i Uluğ Beğ” muktezasınca Hicri 25 Cemaziyelahir 901 Cuma gecesi saat 11.53'te (m. 11 Mart 1496) yazdığını da belirtir.

Vahyî eseriyle ilgili bir değerlendirmede bulunarak kendi risalesinin önceki “nücumiyet risalesi”nden daha üstün derecede olduğunu da söylemektedir. Zikredilen bu eser, hiç şüphesiz Vahyî'yi mizahi takvim yazmaya iten sebep olarak ön sözün başlarında bahsi geçen eserdir. Ancak Vahyî'nin burada “sabık nücumiyet risalesi” ifadesiyle kendi eserinden önce yazılan edebî/mizahi bir takvim risalesini mi yoksa müneccimbaşı tarafından yayınlanan ahkâm takvimi risalesini mi kastettiği net olarak anlaşılammaktadır. Bu hususun aydınlatılması ilk mizahi takvimin kimin tarafından yazıldığını belirlerken, büyük resimde, yalnızca klasik Türk edebiyatında görülen bu eserlerin bir edebî tür teşkil edip edemeyecekleri yönündeki araştırmalara da “pınar başı”nın tespit edilmiş olması hasebiyle kolaylık sağlayacaktır. İşbu sebeple ilgili husustaki izlerin ve ihtimallerin bir tablosunun çıkarılması isabetli olacaktır: 1. *Arapça ön sözün tamamı okunduğunda Vahyî'nin eserinin “ilk numune” olduğu yönünde bir intiba oluşmaktadır.* 2. *“Sabık nücumiyet risalesi” ibaresi astroloji/astromiyle ilgili genel bir eser çağrışımı yapmaktadır.* 3. *Ön sözde iki kez zikredilen “nücumiyet risalesi”yle özel bir eser/şair kastedilmiş olsaydı bu özel isimlerin alenen belirtilmemesi oldukça düşük bir ihtimaldir.* 4. *Şimdiye kadar bu muhteviyat ve yapıyla yazıldığı tespit edilen dört eserin kronolojik sıralamasında ilk sırayı Vahyî almaktadır.* 5. *Mizahi unsurlarla harmanlanan bu edebî mizah eserlerinin çıkış noktası olarak kabul edilen “ahkâm takvimleri” müneccimbaşı tarafından ilk kez 15. yüzyılda yazılmıştır. Dolayısıyla bu tarihten önce bir mizahi takvimin var olması beklenilmeyecek bir durumdur. Vahyî de eserini açıkça h. 901 (m.1496) yılında yazdığını bildirmektedir. Müneccimbaşı tarafından 15. yüzyılda ilk kez yayınlanan ahkâm takvimi ile 901 yılı arasında başkaca bir mizahi takvimin veya takvimlerin yazılmış olması düşük bir ihtimaldir.* Hülasa, bu tabloya istinaden “Meselü'l-Îhâmât”ın klasik Türk edebiyatında yazılan ilk mizahi takvim, Vahyî'nin de ilk mizahi takvim müellifi olarak kabul edilmesinin doğru olacağı kanaatini taşıdığımı belirtmek isterim.

Eserin adının ne olduğu, muhteviyatında neler bulunduğu; ne zaman, kim tarafından, hangi sebeple, kimin adına yazıldığıyla ilgili bilgiler veren ve Arapça olarak yazılan ön söz mahiyetindeki mensur giriş bölümü bittikten sonra kırmızı mürekkeple yazılan “**el-ahkâmu li’llâh**” ibaresiyle esas konuya geçilmektedir. Ön sözde “kısmü’ş-şerîf” olarak bildirilen bu ilk bölümün “El-ahkâmu li’llâh” başlığını taşıması müstensihin tasarrufu olabilir. Bu bölümde ön sözde de belirtildiği üzere “havas” takımından *sultan, vüzerâ, ümera, defterdar, nişancı, kadıasker, müderris, arpa emini, matbah emini, silahdar, aşçıbaşı, çaşnigirbaşı, etmekçibaşı, hazine yazıcıları, sipahiler, yeniçeriler* gibi devlet erkânında yer alan şahıs ve mesleklere, toplumun ileri gelenlerine dair “letayiflere” yer verilmiştir. Daha sonra “**el-kısmü’l-latîf**” ibaresiyle ikinci bölüme geçilmiş, türlü esnaf gruplarının mahbuplarına²⁹, sevilenlerine yani “mahâbîb”e dair “letayiflere” yer verilmiştir. *Kürkçü, simkeş, macunfuruş, kazzaz, berber, kannad, bakkal, levend, bostancı, çıkırıkçı mahbupları* bu bölümde ele alınan gruplardan bazılarıdır. Son olarak ise “**el-kısmü’l-keşîf**” ibaresiyle üçüncü bölüme geçilmiş ve “avam” takımından *imam, müezzîn, muallim, takyeduz, kuşakçı, kaşıkçı, şair, dellal, sâil, hallac, derzi, mücellid, kuyumcu, sara hastaları, keller, aksaklar, ağzı eğriler, gidiler, kekezlere* dair “letayifler” anlatılmıştır.

Meseli’l-Îhâmât’taki açıklamaların büyük çoğunluğu bir meslek grubunun tamamını kapsayan hükümlerdir. Hedefe alınan zümrelere dair genelde olumsuz kanılar paylaşılmıştır. Alay, hiciv, yergi bazen aleni bir biçimde bazen de ima ile metinde yer almaktadır. Bu eleştirilerin birçoğu Vahyî’nin şahsi kanaat ve fikirlerinden ziyade 15. yüzyıl Osmanlı toplumunun esnaf zümrelerine bakışını yansıtır gibi durmaktadır. Sayıları az olmakla birlikte bir şahsı hedefe alan yergiler, alaylar, beddua ve dualar da bulunmaktadır. Urcunzâde, Seydi Çelebi, Sürmelizade bunlardan birkaçıdır. Padişah ve devletin ileri gelenleri hakkında hiçbir olumsuz açıklama yapılmamış, hep iyi dilek ve temennilerde bulunulmuştur. Sultanların yergilerin dışında tutulması mutata bir tutumken, birçok esnaf grubunun, deyim yerindeyse, foyasının ortaya döküldüğü bir eserde üst düzeydeki devlet idarecilerinin hiç iğnelenmemesi oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki Vahyî muhalif bir kişilik olmaktan uzak, iktidarla arasını iyi tutmaya

²⁹ “Mahbub” kelimesinin Türkçe edebî metinlerde karşıladığı anlamlar için bk.: A. Azmi Bilgin, Abdulhakim Kılınç, “Mesnevilerde ‘Mahbûb’un Anlam Çeşitliliği ve Cinsiyeti”, *Bellekten*: Ankara 2022, 74. S., 161-192. s.

çalışan bir şairdir. Zaten ön sözde de ekâbirin yorgun ve kederli oldukları zamanlarda okuyup gülmeleri için bu eseri yazdığını belirtmiştir. Eserde tip olarak kabul edilebilecek öğelere bakıldığında bunların birtakım fiziksel eksiklik veya aksaklığa sahip insanlar olduğu görülmektedir. Misal “ağzı eğri, sara hastası, aksak, çalık, kel, kötürüm” gibi insanların bedensel özellikleri üzerinden mizah yapılırken hiç “cimrilik, korkaklık, ahmaklık, açgözlülük” gibi ahlâki mizaç ve hasletlerden oluşabilecek tiplerin mizahı yapılmamıştır.

Metnin tesis edildiği yazmanın bir özelliği ve kuvvetle muhtemel müstensihinden kaynaklı bir hata olarak bölümler arasındaki sınırlarda sık sık ihlallerin yaşandığını söylenebilir. Yani “mahâbîb”e ait birçok öge “avam” kısmında “havas”a ait birçok öge de “mahâbîb” kısmında yer alabilmektedir. Bu yüzden eserin hangi bölümünün daha hacimli olduğunu ya da ele alınan meslek, tip, şahıs, sınıf vb.lerin hepsinin hangi “kısımlar”da kategorize edildiğini söylemek güçtür. Yine bir esnaf grubundan, meslekten, tiplerden vs. bahsedilirken farklı sayfalarda o grubun/sınıfın alt katmanlarıyla ilgili de türlü açıklamalara yer verilmektedir. Misal “derviş”lerle ilgili açıklama yapıp farklı sayfalarda “Acem dervişler, Rum abdallar, Hacı Bayram sufileri, Kızılbaş sufiler, Emir Buhari dervişleri vs.”den bahsedilmektedir. Ya da madde başına alınan bir meslekle ilgili açıklama yapılırken madde içinde başka bir meslek, tip, şahıs vs. de geçmektedir. Bu girift “tabaka” kategorizasyonu eserde kaç ögenin ele alınıp işlendiğini, yani kabaca madde başı diye sayılacak kaç ögenin var olduğunu saptamayı güçleştirmektedir. Ancak Vahyî’nin eserinde ele aldığı öğelerin (meslek, tip, şahıs, sosyal sınıf vb.) madde başı olup olmadığına bakılmaksızın 175 civarında olduğu söylenebilir. Bu öğelerin alfabetik sıralaması ise şöyledir: Acem dervişler, ağzı eğriler, âmil, Araplar, arka hamalı, arpaemini, âşık, aşçıbaşı, at cambazı, at hamalı, attar, azeb, pabuççu, bağban, balıkçı, başçı, bekrî, berber, bezzaz, bıçakçı, bostancı, bostancıbaşı, börekçi, buzcu, Cami, canbaz, ciğerci, çalıkzen, çaşnigirbaşı, çıkırıkçı, çizmeci, çölmekçi, danişmend, debbağ, defterdar, değirmenci, dellak, Dellakzade, dellal, dem-zen, derban, derzi, derzibaşı, ehl-i iman, ehl-i tuğyan, Emir Buhari dervişleri, etmekçi, etmekçibaşı, garibler, gemici, gidi, gözsüzler, gulampare, gûyende, hâce, Hacı Bayram sufileri, hafız, hallaç, hamamcı, harami, havyarıcı, Haydari, hazine yazıcısı, helvacı, hırsız, imam, istiridyeci, işkembeci, kadıasker, kalaycı, kalender, kan alıcı, kancı, karib-yiğitler,

kasebaz, kassab, kaşıkcı, kayyum, kazzaz, kehhal, kekez, kılıççı, kıssahan, Kızılbaş sufiler, köse, kötürüm, kuşakçı, kuşbaz, kuyrukçu, külhancı, kürkçibaşı, kürkçiler, küştigir, levendler, macunfüruş, mahhub, matbah emini, mazulin, mest, meyhaneci, meyhör, muallim, mutaf, mürâi sufiler, mücellid, müderrisin, müezzin, mülazımın, müstaidin, müteferrika, nafti, nakkarezen, nakkaş, nalbant, natır, nişancıbeg, pençekeşçi, postpuş, rakib, reis, reyhancı, rind-i müdami, Rum abdalları, sahib-raşe, sâ'il, saki, sarraç, sarraf/kuyumcu, sazende, sebzezüruş, Seydi Çelebi, Seyyid Gazi, sınducu, silahdar, simitçi, simkeş, sipahi, sofcu, sufi, suhte, Sultan Selim Han bin Bayezid Han, surnayzen, Süleyman Halife sufileri, Sürmelizade, şair, şerbetçi, Şeyh Sünbül dervişleri, Şeyh Vefa sufileri, şeyh, tabib, takyedüz, tanbureci, tirendaz, tir-ger, togancı, topçubaşı, uğru, ulufeciler, Urcunzade, uyuz, ümera, vüzera, yârân, yayabaşı, yazıcı, yeniçeri, yılançı, yorgancı, yüzücü, zurefa...

Meseli'l-İhamat, Vahyî'nin kendi ifadesiyle, eğlendirici letayifler içeren mensur bir risaledir. Yalnız içinde Arapça, Farsça, Türkçe 15 beyit ve 3 rubai örneği de bulunmaktadır.³⁰ Eser, gerçek ve mecaz arasında oldukça geniş bir anlam katmanına sahiptir. Birçok ifade tevriyeli bir şekilde en az iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. 15. yüzyılın hayli kalabalık şahıs, tip, meslek, sosyal zümre kadrosuyla gözler önüne serildiği bir eser olan "*Meseli'l-İhâmât*"ı tam olarak anlayabilmek, dönemin sosyal ve iş hayatına, esnafının ahvaline hâkim olmayı elzem kılarken mizah anlayışından ve argo söz varlığından da ciddi manada haberdar olmayı gerektirmektedir. Eserde kaba söz, küfür nevinden açıkça birçok ibare bulunmakla birlikte birçok ifadenin arka planına da müstehcen anlam çağrışımlarının gizlendiği anlaşılmaktadır. *Meseli'l-İhamat*'ın içerdiği tüm kelime, kavram ve deyimleriyle bir sözlüğünün hazırlanması; iham/tevriye gibi sanatlarla gizlenen anlam koridorlarının aydınlatılması; gülmece unsurlarının ve mizah anlayışının tam olarak ortaya koyulması "bir" araştırmacının "bir" makale sınırıyla hakkını vererek hazırlayabileceği çalışma yükünün çok üstündedir. Bu sebeple şimdilik esere dair genel bir sözlük hazırlamaktan bilinçli olarak kaçınıldığı, metnin söz varlığına dair tespit edilebilen dikkat çekici kimi hususların da ileride eş veya benzer nevden eserlerin mukayeselerinden

³⁰ Bu şiir parçalarından bazıları divan edebiyatının ünlü isimlerine aittir. Bu hususta tespit edilebilen şairler, ilgili dipnotlarda belirtilmiştir. Ancak şairleri tarafımızca tespit edilemeyenlerin Vahyî'ye aidiyeti meçhuldür.

sonra açıklanmasının daha doğru olacağı kanaatinin tarafımızda olduğu söylenebilir.

2.1. *Meselü'l İhâmât*: Metin ve Açıklamalar

Klasik Türk edebiyatında bilinen ilk mizahi takvim olma özelliğini taşıyan ve h. 901 (m. 1496) yılında İznikli Vahyî-i Evvel tarafından yazılan “Meselü'l-İhâmât”ın metni, British Library’de bulunan ve 18. Yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen nüshası üzerinden tesis edilmiştir. Metin, Âşık Çelebi’nin eserden intihab ettiği bölümle karşılaştırılmış; farklar ilgili dipnotlarda belirtilmiştir. İlâveten, metnin anlaşılmasını kolaylaştırabileceği düşüncesiyle kimi isim, kavram ve kelimelere dair yapılan açıklamalar da dipnotlar aracılığıyla araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

* * *

[70^b] meşel-i ihâmât ez-ân-ı vahyî ebkâhu’llâhu’l-mümmîtu ve’l-muhyî ve hüve el-müşârü-ileyhi bi’l-benân ke-hilâli’l-ıydi fî feleki’d-deverân³¹ el-hamdu li’llâhi’l-lezî ce’ale li-küllü mevcûdin şeyhâkî fî ‘âlemi’l-mişâl ve’l-ımkâni ve beyyene’t-tevriyete ve’l-ihâmeri fi’l-‘âlemi’l-me‘ânî ve’l-beyâni ve’s-şalavâtu ‘alâ-nebiyyihi muhammedü’l-meb’ûşi bi’l-furkân ve ‘alâ âlihi ve aşhâbihi muhibbü’l-hüdâ ve’l-gufrâni ve ba’d fe’innî lemmâ ra’eytu’r-risâlete’n-nücümüyyeti bi’n-nażari ve’l-em’âni vecedtu ekşera’l-meşeli hâliyen ‘ani’l-ityâni fe’eradt en ektube risâleten cedîdeten bi-ğadri’l-ımkâni ve me‘ânî fi zâviyetihî’l-ğumûli ve’l-hicrâni ve-lem eşra’ bihâza’l illâ liyeküne tuhfeten bi-ğazreti’s-sultâni ibn sultâni Sultân Selîm Hân bin Bâyezîd Hân mu’inü’l-ulemâ’i bi’l-luţfî ve’l-emâni el-âlihi’l-‘unvâni ve’n-nâmi ve’n-neşâti inhedeme binâ’i’l-cehli fi eyyâmi eni’l-esâsi ve’t-tbyâni ventezame ‘ukûze’l-‘ilmike emşâl *el-Lü’lü’i ve’l-Mercâni*³² nûru’llâhi beyne’l-vuzerâ’i ve’l-erkâni ve yeştemilu hâzihî’r-risâleti ‘ale’l-letâyifi’l-ğarîbeti’l-‘acîbeti ve yetenâvelu ‘ale’l-mişli’l-laţifeti’l-bedî’ati me’a ihânâti [71^a] laţifetin ve ebyâtin seliyyetin keşîratin li-yukra’u fi’l-mecâlisi ‘inde’l-mulûki ve’l-‘umûm ve yeteferraĥu ‘anhâ vakte’l-futûri ve’l-humûmi ve *summiyet hâzihî’r-risâleti bi’l-meşeli’l-*

³¹ “Deveran eden gezegenler arasındaki hilal gibi o da parmakla işaret edilen biridir.”

³² Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği 1906 sahih hadisi içeren eserin ismidir. Detaylı bilgi için bk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Lü’lüü ve’l-Mercân fi mâ İttefeka aleyhi’ş-Şeyhân*, [ed.: Ahmed Ürkmez, çev.: Halil Çatal, Ahmed Ürkmez, Bahadır Opus, Muhammed Uğuz: *Buhârî ve Müslim’den İnci Mercan Hadisler*], Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2024.

*ihāmātī*³³ ve raccahtu ‘ale’r-risāleti’n-nücūmiyyeti’s-sābīkati fevka deracātin *ve’l-leftuhā ‘alā şelāseti aksāmin*³⁴ ehaduhā kışmun şerīfun ve sāniyyehā kışmun laṭīfun ve sālīshuhā kışmun keşīfun el-kışmu’s-şerīf fī-leṭā’ifi’l-ḥavāşi ve’l-kışmu’l-laṭīfi fi-leṭā’ifi’l-meḥābīb ve’l-kışmu’s-sālīşi fī-leṭā’ifi’l-‘avāmi el-kışmu’s-şerīf ellezī fī-leṭā’ifi’l-ḥavāş hāzā *zīc-i Uluğ Bēg*³⁵ mukteżāsınca hicret-i nebeviyyenüñ tokuz yüz bir yılında cemāzīye’l-āḥirenüñ yigirmi beşinci gün cuma geçesi³⁶ on bir sa‘at elli üç daḳīka geçdikden şonra merkez-i tīr-i a‘zam burc cümle taḥvīl édüp şeref-i āfitāb ola ümīd’dür ki kaffe-i enām üzere mübārek ola **el-aḥkāmu li’llāh** sultānu ekmelü’l-fezā’il ve ecmelü’l-ḥaşā’il lā zāle cenābuhu raḳīḳan ve bāyır vasi‘an ḥazretlerinüñ³⁷ zātı maḥmūd ve ṭālī’i mes’ūd olup ay ve gün gibi sikkesi yūriye āmīn be-ḥaḳḳ-ı muḥammedü’l-emīn ber-dil-i herkes ki perverde kıla ve ḥudāvendigāruñ sarāy u bāğları cennet-mişāl olup cemī’-i cevānibi ḥadrā ola ve şuları āb-ı ḥayv[ā]n olup ‘ayn-ı selsebīl ola ve havāsı ‘Īsā-dem olup bād-ı şabādan eşer vāḳi‘ ola eşcārı ṭübādan [71^b] bedel olup şāḥı sidreden nişān ola ve ezhār[ı] pirehen-i yūsuf-bū olup Hızr-ı cemende nergisüñ dīde-i a‘māsi ya‘kūb-mişāl gül gibi açılı düşe ve civārı ebkārī-yi hūr olup ḥādim-i dergāh ḡilmān olalar ‘Īsā-nefes-i³⁸ Hızr-veş-i Yūsuf-‘ahdi³⁹ Cem-mertebe ve tāc-ı zeri⁴⁰ şāh-nişān-ı hūrşīd-veşi māh-ruḥ-ı zühre-cebīni yāḳūt-lebi seng-dili teng-dehānu şarāb-dār-başı sāḳī-i kevşer olup ve *bostāncıbaşı*⁴¹ rıdvān kendü ola ve sā’ir ḥuddām ehl-i cennet olup bāb-ı ḥizmetde ḥiç birinüñ⁴² kuşūrı olmaya ve ol bāğçeye taşradan giren

³³ “Ve bu risaleyi *İham Meselleri* olarak adlandırdım.”

³⁴ “Ve onu üç bölüme ayırdım.”

³⁵ Matematikçi ve astronom Uluğ Bey’in (ö. 853/1449) kurduğu rasathânedede gerçekleştirilen gözlemlerin sonuçlarının toplandığı eser. Detaylı bilgi için bk.: Yavuz Unat, “Zic-i Uluğ Bey”, *TDVİA*, İstanbul 2013, 44, 400-401.

³⁶ M.: 11 Mart 1496 Cuma

³⁷ A.Ç.: Ḥudāvendigāruñ ṭālī’i mes’ūd olup ay ve gün gibi sikkesi yūriye.

³⁸ Y.: ‘Īsā-nefes-i hūrşīd-veşi

³⁹ Bu kısımda eksiklik olabilir.

⁴⁰ Y.: tāc-ı zeri

⁴¹ “Asıl işi pâdişāh sarayının korunması ve şehirdeki zâbita işleri olan, bunun yanında pâdişāhın saraydan çıkışlarında hizmetinde bulunarak kayığının dümenini kullanmak ve katli emredilenlerin ölüm fermânını yerine getirmek gibi işlerle de görevli olan Bostancı Ocağı’nın başındaki kimse.” Bk. Abdulkadir Özcan: “Bostancı”, *TDVİA*, 6, İstanbul 1992, 308-309.

⁴² Takdim-Tehir. Y.: ḥiç bāb-ı ḥizmetde birinüñ

cennete girmişe dönüp düşünde seyr edenler rāyegāne seyr étmiş ola *hazīhi ravzatuhu zeyyeneha el-ezhāru ve cennetuhu tecrī min-taḥtīhā el-enhāru*⁴³ vūzerā[-yī] ehl-i rif'at ve sâ'ir ümerā-yı erkân-ı devlet ḥudāvendigār-ı zıll-ı Ḥaḳ sāyesinde hoş geçeler ve *nişāncı begiün*⁴⁴ sâ'id-i simin[i] zer-efşānī olup s[ī]mīn-bedenleri bir bir nişānlu ḳoya ve nām u nişān ki 'ālemde ölmez oğuldur⁴⁵ nişāncı begden yādigār olup ḥükmi mü'eyyed ola⁴⁶ ve *defter-dârlar ḥazīne yazucularını*⁴⁷ ḥisāba çeküp *ḳādī'-askerler*⁴⁸ keç çıkalar ve ekşeriyā müderrisīn⁴⁹ ehl-i riyāzet olup külliye *ḳādī'-askerler yemek dirisi*⁵⁰ olalar ve tadrīs ḳabūl

⁴³ "Bu, onun çiçeklerle bezenmiş ve altından ırmaklar akan bahçesidir." Kuran-ı Kerīm'de birçok ayette cennet tasvir edilirken altından ırmaklar akan çiçeklerle, meyvelerle dolu bir bahçe imgesi kullanılmaktadır. Bk.: *Fetiḥ Suresi* 48/5: "... altından ırmaklar akan cennetlere koysun...", *Muhammed Suresi* 47/12: "Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. (...)" Ayrıca bk.: *Bakara* 2/25, *Mâide* 5/85, *Araf* 7/43, *Tevebe* 9/72, *Yunus* 10/9, *Nahl* 16/31, *Hac* 22/14, 23, *Ankebut* 29/58, *Rum* 30/15, *Yasin* 36/57, *Saffat* 37/42,43, *Sad* 38/51, *Zuhruf* 43/73, *Muhammed* 47/15, *Kamer* 54/54, *Âl-i İmrân* 3/15, 136, 198, *Nisa* 4/57, 122, *Rad* 13/35...

⁴⁴ "Bâb-ı Âli'nin hukuk müşaviri vaziyetinde bulunan ve yüksek bir memur olan "Nişancı" hakkında kullanılan bir tabirdir. Nişancının sadrazamla görüşmesi için muayyen bir vakit yoktur. Yalnız istizan (sormak) âdeti." Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, "Nişancı Bey", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, MEB, 2, 700.

⁴⁵ *İlelebet var olmayı, sürekliliği yaşatılmayı anlatan sözün farklı kullanımları için bk.:* Ömer Zülfe, "ölmez oğul", *Şiirin İzinde Sözüün Gölgesinde*, İstanbul 2011, Bilge Kültür Sanat Yay., 161.

⁴⁶ A.Ç.: Nişancı Begiün said-i simini zer-efşan olup nām u nişān ki 'ālemde ölmez oğuldur, nişāncıdan yādgār olup ḥükmi mü'eyyed ola.

⁴⁷ Topkapı Sarayı'nda para, kıymetli eşya ve silâhlara ait hazine-i hümayunun kayıt işlerini yapan kişilere hazine yazıcıları denir. Defterdar ise Osmanlı devleti mali işlerinin başındaki memura verilen addır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Hazine Baş Yazıcısı", a.g.e., 1, 785. s.; "Defterdar", a.g.e., 1, 411-418.

⁴⁸ "İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Dîvân-ı Hümayun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu." Detaylı bilgi için bk.: Mehmet İpşirli, "Kazasker", *TDVİA*, Ankara 2022, 25, 140-143.

⁴⁹ "Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükte birlikte oluşan üç temel görevden biri olan müderrislik, medreselerde çeşitli dersler veren hocaları nitelemek için kullanılmıştır." Detaylı bilgi için bk.: Mehmet İpşirli, "Müderris", *TDVİA*, Ankara 2020, 31, 467-468.

⁵⁰ A.Ç.: Defterdârlar ḥazine kâtiblerini ḥisāba çeküp müderrisin ehl-i riyāzet olup kâzılar yemek dirisi ola.

étmeyen *mülâzımîne*⁵¹ kazâ yetiŝe ve *müteferrika*⁵² mülâzımın ne kadar [72a] çok olursa kimesneye yok demeye ve ba'zı *ma'zûlîn*⁵³ ba'de'l-'azl ölmez ise *yapı taşı yapudan kalmaz*⁵⁴ dëyü mütesellî olur ve ba'zı müderrisîn ehl-i hud'a olup ve ba'zı müsta'iddin hücre hüŝusunda kur'a edüp *ok bıraksalar*⁵⁵ ittifağ güzerlerüñ çiftesi vâki' ola ve sâbık u lâhik gözleyen müderrisîn ile kıdem-i zamânesi olan müsta'iddüñ feth-i bâbı netice-yi mülâzemete ola ve 'amme-i mülâzımın *Seydî Çelebîye*⁵⁶ nefrîn edüp *gözsüz alkışın*⁵⁷ edeler ve *sühteler*⁵⁸

⁵¹ Mülâzım, Osmanlı ilmiye teşkilatında müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan medrese mezunudur. Eskiden bir ücret almadan devlet hizmetinde memur namzedi olarak çalışanlara ve orduda teğmen rütbesinde olan subaylara da mülâzım denirdi. Bk.: Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 2015, Kurtuba Kitap, 362.

⁵² "Hükümdarla vezirlerin ve diğeri hizmet sahiplerinin maiyyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir." Detaylı bilgi için bk.: Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., 2, 637-638.

⁵³ Mansıb ve memuriyetinden çıkarılmış, azl olunmuş, memuriyetsiz kalmış. Bk.: Ş. Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2007, Çağrı Yayınları, 1374.

⁵⁴ *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*'de de geçen "Yapı taşı yapıdan (veya yerde) kalmaz." sözünün anlamı için TDK şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Değerli kimse boŝta kalmaz, kendisine bir iş verilir." Bk.: *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/> ; Şinâsî, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, (haz.: Süreyya Beyzadeoğlu), İstanbul 2003, MEB, 230.

⁵⁵ "Ok atmak", kura yöntemlerinden biridir. Onay, bu hususta şu bilgileri kaydetmiştir: "Halk arasında bir de ok atmak tabiri ve âdeti vardır. Meselâ miktarları mütehâlif ve kıymetleri tahminen müsavi olan üç büyük eşya, üç kişi arasında taksim edilmek icap etse herkes gizlice birer niŝan seçer, bî-taraf birine verirler. O da bunları bir bir o üçe ayrılmış eşya üzerine kor. Bu suretle herkes niŝanının konulduğı parçayı almaya mecbur olur. Anadolu Türkleri arasında ok atmak çokça miras taksimlerinde ortaklaşa alınan malların üleşilmesinde ve buna mümasil paylaşmalarda kullanılan bir kurardır." Bk.: a.g.y., *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB, İstanbul 2004, 228. s. Ayrıca bk.: Ahmet Talat Onay, "Kur'a", a.g.e., 329. Deyim, *Tarama Sözlüğü*'nde "Ok bırakmak: Ok atmak, kura çekmek"; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde ise "Ok atmak: Miras kalan malları paylaştırmak için ad çekmek." manalarıyla kaydedilmiştir. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁶ Sahn müderrislerinden Ispartalı Kara Seydî Çelebî (ö.1507) olmalıdır. Bayezid tarafından daha sonra İstanbul kadılığına atanmıştır. Detaylı bilgi için bk.: Kadri Hüsnü Yılmaz, "Seydî, Kara Seydî Çelebî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2014, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seydi-kara-seydi-celebi> (E.T. 17.02.2024)

⁵⁷ "Gözsüz alkış: Körü körüne övme". Bk.: *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983, 101.

⁵⁸ Farsça "yanmış, tutuşmuş" anlamındaki suhte, diyar-ı Rûm'da medrese talebesi anlamına da gelmektedir. Bu terim zamanla "softa" hâlini almıştır. Bk.: Mustafa Alkan, "Softa", *TDVİA*, İstanbul 2009, 37, 342-343.

yahüdî maḥbûblarınun başı zerde ve zîr[i] dâne[-yî] birincdür⁵⁹ dèyü dâ'ima mülâhazada olalar ve ba'zî müsta'iddîn gâh vahdetde ve gâh keşretde olup yalın yüzlü sūhtelerin bâb-ı sâniye çekeler şî'r

Nürü'l-mesâcidi bi'l-şüyûhi'l-müteverri'in

Ve zeynü'l-medârisi bi'l-'ulemâ'i'l- mütebahhîrîn

ve şeyḫler baş *hırkaya çeküp*⁶⁰ murâkabeye varalar ve ba'dehu mürâî şüfîler yüce yerlerden uçmak irşâd edeler ve *Emîr Buhârî*⁶¹ dervîşlerinin zâhiri ve bâtını ma'mûr olup muntazamu'l-aḥvâl olalar ve Şeyḫ Sünbül⁶² dervîşleri⁶³ zülf-i dil-ber gibi qaralar gèyüp perişân-hâl olalar ve Şeyḫ Vefâ⁶⁴ şüfîleri yeynücek olup Hâcî Bayrâm şüfîleri ağırbaşlı olalar ve Süleymân Hâlîfe şüfîlerinin dili tatlucaḫ ola yavaṣ olalar ve meydân-ı ʔariḫde [72^b]

⁵⁹ A.Ç.: Sūhteler Yahüdî dil-berlerinin başı zerde ve zîri dânedür diyü mülâhaza ideler.

⁶⁰ Hırkaya baş çekmek: Dünya ile ilişkisini kesmek, nimetlerini terk etmek; bir köşeye çekilip kimseyle görüşmemek, çevreyle ilişkiyi kesmek, inzivaya çekilmek.Bk.: Ömer Asum Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2, Ankara 1984, İnkılap, 858.

⁶¹ Emîr Buhârî (ö. 1516), İstanbul'da ilk Nakşibendî tekkesini kuran mutasavvıftır. Detaylı bilgi için bk.: Mustafa KARA, "Emir Buhârî", TDVİA, İstanbul 1995, 11, 125-126. Avusturyalı şarkiyatçı Hammer Şeyḫ Buhari Camii ile ilgili bilgi verirken şu notları düştüştür: "Bu Şeyḫ, Ebu'l-Vefâ ile birlikte II. Mehmet Fatih'e eşlik ediyordu ve tıpkı Ebu'l-Vefâ gibi bazı dinî şiiirleriyle şöret olmuştur; ikisi de bu yüzden Türk şairleri arasında sayılmaktadır. Biri Konyalı Şeyḫ Abdullah Kudsi, diğeri Buhara doğumlu Şeyḫ İlahî'nin müridi idi. Bu sonuncu Nakşibendi tarikatının büyük dayanağıydı." Bk.: Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, 1, 222-223.

⁶² Sünbül Sinan (ö.1529), Halvetiye tarikatının Sünbülüyye kolunun kurucusudur. Detaylı bilgi için bk.: Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinan", TDVİA, İstanbul 2010, 38, 135-136

⁶³ A.Ç.: Şeyḫ Sünbül şüfîleri

⁶⁴ Şeyḫ Vefâ, Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucusudur. İsmi, Muslihuddin Mustafa'dır. Mutasavvıf, âlim ve şairdir. Detaylı bilgi için bk.: Reşat ÖNGÖREN, "Muslihuddin Mustafa", TDVİA, Ankara 2020, 31, 269-271. Ünlü Avusturyalı şarkiyatçı Hammer da Şeyḫ Ebu'l-Vefâ Camii ile ilgili bilgi verirken şu cümleleri kaydetmiştir: "Ebul Vefâ Fatih'in ordusunda dindar ve meşhur bir Şeyḫ idi. Fatih, onun şerefine bir meydana Vefâ adını vermiş ve Aziz Theodors Sphoracius kilisesini camiye tahvil etmiştir." Bk.: Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, 1, 222.

güle(?)⁶⁵ şüfileri *dil yügrüklüğün edüp*⁶⁶ yorgun düşeler ve şüfiler lavt-bâz olup yalın yüzlü şeyh-zâdelerün pâyına düşeler ve ba'zı meşâyih ehl-i riyâzet olup ni'metde ola ve zamâne şüfilerinin terki hemân tâcında olmak riyâsete dâl olalar **beyt**

Büy-ı dervîşi ne-dârî hırka-i peşmîn çe sūd

*Ez-çe pîçî peşk der-nâfe ki müşk ez-ferest*⁶⁷

ve *arpa emîni*⁶⁸ arpalu olup *maṭbah emîni*⁶⁹ boyınca ni'mete bata ve aşçıbaşı şeker-şâhînüñ kokuşından toyup *çaşnîgîrbaşı*⁷⁰ ta'amından toya ve *etmekçibaşmuñ*⁷¹ hudâvendigâr kademinde yüzi ağ olup çöreginde çiği olmaya *allâhümme erzuḳnâ min berakâtilim vekdi 'aleynâ min kerâmetihim*⁷² ve

⁶⁵ كوله . Sözlüklerde bu dizgiye sahip olarak tespit edilen kelimeler şöyledir: "1. köle, 2. küleh, 3. güle (tahıl, tuz vb. saklamak için depo), 4. güle (top, pamuk kabuğu, ipek böceği kozası, haşhaş kafalı, toprak sürâhi), 5. küle (kısa boylu, iplik çilesi, kelep, kısa, cüce), 6. küle (aptal, ahmak, hilekar, düzenbaz), 7. Gevle (Tokat merkeze bağlı bir köy), 8. Göle (Temeşvar Eyaletine bağlı *Göle* veya *Küle* olarak adlandırılan sancak merkezi)". Bunlar arasından sufilerin başlıklarına ve haşhaş içmelerine gönderme yapılabileceği ihtimaliyle "güle" kelimesi tercih edilmiştir.

⁶⁶ Dilbazlık etmek, çok konuşmak; acı, açık konuşmak.

⁶⁷ Câmî: "Kaşâid", *Dîvân-ı Eş'âr*: 6/75. Bk.: <https://ganjoor.net/jami/divani/fateha-shabab/ghaside-fj/sh6>

⁶⁸ Saray ahırlarına mahsus ot ve arpa ile sair levazımı temin vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 526.

⁶⁹ Matbah-ı Amirenin umum levazım müdürüne denilirdi. Sarfedilen bütün zahire ve mutfak malzemesinin tedariki Matbah eminine aitti. Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 417.

⁷⁰ "Sofra hizmetlerini gören çaşnigirlerin başına verilen addır. 'Ser-zevvakîn-i hassa' da denilirdi. Sofracıbaşı demektir. Eski Türk hükümdarlarında bu vazifeyi görenlere (emîr-i çaşnigir) unvanı verilirdi. Hükümdar yemek yemeden evvel yiyeceği yemekten tatmak çaşnigir başının vazifesi idi. Bu da yemeğin lezzetine bakmaktan ziyade zehir katılıp katılmadığını anlamak ve hükümdarın zehirlenmemesini temin etmek için yapılırdı. Bunun için çaşnigirbaşı sarayın emniyetli adamlarından birisi idi. Padişahlar sefere çıktıklarında diğer saray müstahdemleri gibi bu da maiyyette bulunur ve harbe iştirak ederdi." Bk.: Mehmet Zeki Pakalın *a.g.e.*, 331.

⁷¹ "Askerin ekmek tâyinini iltizam suretiyle üzerine alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müteahhidlerin yaptıkları fenalıklar yüzünden hicrî 1280 (milâdî 1863) senesinde ekmek işinin levazım idaresince temini kararlaştırıldığından ekmekçi başılık tarihe karışmıştır." Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 569.

⁷² "Allah'ım, bizi onların bereketiyle rızıklandır, ikramlarıyla üzerimize hüküm ver!"

hazîne yazucuları ‘amel-dâr ‘âmilleri⁷³ sığır yêrine koyup hisâba şaymayalar ‘ameldâr ‘âmilleri dağı hazîne kertiginden hisâbın göstereler ve der-bânlaruğ gözleri şapu ıalkası olup ol bâbda dehrî olalar⁷⁴ ve sipâhîleruğ atı yügrük olup kılıcı keskin ola ve silâh-dârlaruğ yüregi demürden olup birbirinüğ düşmen[in]den yüz çevirmeye ve ‘ulüfecileruđ⁷⁵ dirlikligi çâr u nâçâr olup *karîb-yigitler*⁷⁶ gibi anlar dağı çeyneyüp tükürüp yoldaşdan kıalmayalar ve yeniçeri *yayabaşlarmı*⁷⁷ meşhed taşına şaymayup buldukların yonmağ isteseler yayabaşları dağı anlara dik [73•] geleler⁷⁸ ve *ğaribler*⁷⁹ tîr-i kazâya kıalkın olup anuğ metrisi ola ve *enâ’llâhu ve lehu bekâ*⁸⁰ *fitne ye’cücuna sedd-i*

⁷³ İslâm halîfeleri, hükümdarları ve emîrleri tarafından vergi toplamakla, idâre işleriyle, vâlilikle görevlendirilen kimselere verilen unvandır. Osmanlı Devleti’nde âmil, çeşitli tarihî metinlerde ve muhtelif kanunnâmelerde vergi tahsili ile görevli memur, mültezim veya mültezim adına tahsilât yapan kimse anlamında kullanılmıştır. Bk.: Mehmet Erkal, “Âmil”, *TDVİA*, İstanbul 1991, 3, 58-60.

⁷⁴ A.Ç.: Derbânlar şapuya dehrî düşüp gözleri şapuda ıalka ola.

⁷⁵ Osmanlılar’da kapıkulu süvârisini teşkil eden yeniçerilerin iki bölüğüne verilen isim, ulüfeciyandır. Sağ ulufeciler, kapıkulu süvari askerlerinin üçüncü bölüğü; sol ulufeciler ise dördüncü bölüğüdür. İkiisi birlikte “Orta Bölükler” diye anılırdı. Bk.: Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, 461, 494.

⁷⁶ “Garip Yiğitler: Galata, İbrahimpâşa ve Edirne saraylarından çıkanlarla muharebede fevkalâde yararlık gös-teren yabancılar ve yeni Müslümanlardan aşığı bölüklere süvari olarak alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan teşkil olunan son iki bölüğe ‘garip yiğitler bölükleri’ denilirdi. Bunlar için garib’in cem’i olan ‘gureba’ ve bu bölüklerin sağ ve sol olduklarına göre de ‘gureba-i yemîn’, ‘gureba-i yesar’ tâbirleri kullanılırdı.” Detaylı bilgi için bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 645.

⁷⁷ “Yaya adı verilen piyade askerinin ocak teşekkülünün başına verilen addır. Yayaların bundan daha büyük zabiti ‘Yaya sancak beyi’ idi. Yayabaşlar yaya ocaklarından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe alırlardı.” Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 611.

⁷⁸ A.Ç.: yeniçeriler buldukların yonmağ isteyüp yayabaşları anlara dik gele.

⁷⁹ “GUREBA: Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölükten iki bölüğün adıydı. Bunlara ‘Guraba-i yemin ve yesar’ da denilirdi. Gureba, garibin cem’idir. Gureba-i yemin ve yesar, sağ ve sol garipler demektir. Garibin lügat mânası yabancı, kimsesiz, misafir demektir. *Garipler* esasen memleketlerini bırakarak Osmanlı topraklarına sığınan Arap ve Acemlerden yahut yeni müslüman olanlardan mürekkep olduğu için aldıkları ad lügat mânasına da uygundur.” Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 680. “Garipler; Anadolu, Mısır ve Afrika’dan gelmiş yabancı efrattan mürekkep idiler.” Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 174.

⁸⁰ “Ben ağladım.” mealindeki Arapça ibare Türkçeye tam olarak tercüme edilemedi, nüshada bu kısmın yazılışında eksiklik/hata olabilir.

*sedîd*⁸¹ olmayup ‘asker-i islâma taraf-ı lisânla yarum ağız mu‘în ola ve diyâr-ı ‘Acemde gökde bulut yoğ-iken Kızılbaş şüfîlerin yıldır[ı]m çala bi-ħakķın Muħammedü’l-Emîn ve ramazânda ekâbirüñ sofrası çıkup öñlerinden kalkanı oğlanları yeye **el-kısmu’l-laťif** ĳakum-beden peleng-çeşm⁸² nâfe-mişâl kürķçi maħbûbları derisine sığmaz olalar ve sîmîn-zekân zerrîn-kemer la’lîn-ķabâ sîm-keş⁸³ maħbûbları ĳâm gümüşe döneler **beyt**

Ol büt-i sîmîn-zekân zer-kûb olalı ‘izz-ile

⁸¹ Kuran-ı Kerim’deki iki sureye gönderme yapılmaktadır: 1) *Enbiya Suresi (21/96):* “Nihayet Ye’cüc ve Me’cüc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman;” 2) *Kehf Suresi (18/94-97):* “Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi? Zülkarneyn, ‘Rabbimin bana verdiği (imkan ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım.’ dedi. ‘Bana (yeterince) demir madeni getirin.’ dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince ‘Körükleyin!’ dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da ‘Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım.’ dedi. Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler.” Bk.: *Kuran-ı Kerim Meali*, DİB, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/kehf-suresi-18/ayet-84/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>

Ayetlerin tefsiri ise şöyledir: “Yaygın yoruma göre Ye’cüc ve Me’cüc’ün önünün açılması ve bunların her taraftan akın edip dünyada fesat çıkarmaları kıyamet alâmetlerindedir. Buna göre âyet Ye’cüc ve Me’cüc’ün soyunun veya onların karakterine sahip toplulukların kıyamete kadar devam edeceğini ifade eder. Bunlar zaman zaman fitne çıkarmakta ve dünyayı kana bulamaktadırlar. Son defasında bütün engelleri, dağları ve tepeleri aşip insanlığa saldıracaklardır. Ancak olayı mecazi anlamda yorumlayanlar da vardır; bunlara göre: a) 96. âyet, temsili bir anlatım olup ‘bir bütün olarak, son saatin (kıyamet) gelip çatmasından önce insanlığı kuşatacak olan toplumsal ve kültürel karışıklığı veya felâketin karşı durulmaz mahiyetini dile getirmektedir.’ (Esed, II, 663). b) Ye’cüc ve Me’cüc daha önce Kehf sûresinde (83-101) anlatılmış olan Zülkarneyn kıssasında geçmektedir. O kıssada geçen Zülkarneyn, onun yaptırdığı set, iki dağ ile Ye’cüc ve Me’cüc hakkında temsili bir yorum da yapılmıştır (bk. Kehf 18/99).” Bk.: *Kuran-ı Kerim Meali*, DİB, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2577/94-96-ayet-tefsiri>

⁸² A.Ç.: peleng-ħuşm

⁸³ Gümüşü haddeden geçirip tel hâline getiren sanatkârdır. “Beyazıt’tan Koska’ya doğru inerken Beyazıt Hamamı karşısında, şimdi bir harabe hâlinde bulunan hana simkeşhâne denilirdi. Burada altın ve gümüş toparlaklar, haddeler içine atılırdı. Baskıyla diğer uçtan çıkarılan iplik gibi ince tellere “sırma” derlerdi. Bu tellerin daha incelerini ipek üzerine sardırıp ‘klaptan’ denilen, bir nevi işleme için kullanılır telli iplik yapılırdı.” Daha detaylı bilgi için bk. Musahipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1992, İletişim, 177.

*Dem-be-dem seyrân êdüp ‘uşşâka altun dôkdürür*⁸⁴

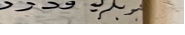
berberi(?) ve derzî⁸⁵ maḥbûbları pâreci olup ‘aşıkların âvâre êdeler ve ma‘cûn-fürüş muḥibleri esrâra vâkıf olup ‘aşıkların ḥayrân êdeler⁸⁶ **beyt-i ma‘a’l-münâsebet**

Mâh-ı derzî k’öldürür cân pâresi

*‘Âşık olmuşdur anuy âvâresi*⁸⁷

ve *qazzâz*⁸⁸ maḥbûbları iligin dügmeye geçirüp baqqâl maḥbûbları incirin⁸⁹ koza değişe⁹⁰ ve berber maḥbûbları ḥalkuḥ şaḫalına gülüp tüyünce⁹¹ *şıḡayalar*⁹² ve *ḫannâd* maḥbûbları ḥalkuḥ dimâḡına şeker ezüp başı örtülü şatalar ve *zûrefâ*⁹³-yâran-ı ârâste maḥbûbları seyr êtseler levendlerüḡ bir gözi bezde bir gözi bıçkıda [73^b] ola ve levend maḥbûbları ser-keş olup nefis atna

⁸⁴ fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

⁸⁵ Sayfa kenarına yazılan bu kelime tam olarak okunamamaktadır. Eserde yeni cümlelerin “ve” bağlacıyla başladığı düşünülürse bu kelime metinden bağımsız gibi durmakta, cümle “ve derzî maḥbûbları” diye başlamaktadır. Ancak eser boyunca sürekli söz ve mana oyunları yapıldığı için bu bölümde de “Berber/Berberî ve Derzî/Dürzî” okuyuşları bir ihtimal olarak akla gelmektedir.

⁸⁶ A.Ç.: ma‘cûn-fürüş dil-berler esrâra vâkıf olup ‘uşşâkı ḥayrân ideler.

⁸⁷ fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

⁸⁸ Ham ipeği işleyen, iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse; ipek satan kimse, *gazzaz*. Bk.: Ş. Sâmi, *a.g.e.*, 1068.

⁸⁹ Kaynaklarda İstanbul bakkallarında incirin de satıldığı bildirilmektedir. Bk.: Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret*, Kitabevi, İstanbul 2018, 28. Ünlü Avusturyalı şarkiyatçı Hammer da “İstanbul meyvelerinin tahtında incir vardır ki bu 9-10 çeşidiyle damaklar için leziz bir ikramdır.” demektedir. Bk.: Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, TTK, Ankara 2011, 33.

⁹⁰ A.Ç.: incilerin koza deḡişüp

⁹¹ A.Ç.: yeterince sığayalar.

⁹² “sıgamak; sıvamak; okşamak; meshetmek.” Bk.: *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1983, 185.

⁹³ Lugatlerde “Zarif kimseler; eş cinsel kız veya kadın.” manalarıyla karşılanan bu kelime için Pakalın şöyle demektedir: “Mecaz yoluyla sevicilik eden kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir.” Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 665, James W. Redhouse, *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, Ankara 2016, TDK, 549.

bineler ve *bostāncı*⁹⁴ maḥbūbları tarḥun olup ehl-i hevānuḡ gömgök otı ola⁹⁵ ve *şınducu*⁹⁶ maḥbūblarınınuḡ ezilmekle çeḡesi gevşeyip ‘aşıqlarıyla iki göñül bir edeler ve *çıkırıççı*⁹⁷ maḥbūbları ḥoḡḡanuuḡ yārāna yüzün çevireler ve kılıççılar dükkānına⁹⁸ *yalıḡ yüzlüler*⁹⁹ cem‘ olup¹⁰⁰ ‘aşıklar *yalmanı yalmanı*¹⁰¹ bakalar **beyt**

Éricek cānuma tiḡuuḡ şu deḡlü şevḡ geldi kim

*Şanasın bir gözi ḥūnī yalıḡ yüzlü şikār étdüüm*¹⁰²

⁹⁴ Önceleri saray bahçelerine bakmak ve bunları korumakla görevli iken sonraları sarayın korunmasından ve şehrin zâbıta işlerinden sorumlu bir askerî ocak hâline gelen teşkilâta mensup kimse. “Bostancılar, Osmanlı sarayının dâhil ve haricinde padişahlara ait bağçe ve bostanlarla padişah ve saray hizmetinde bulunan kayıklar ve diğeri bir kısım işlerde hizmet eden ve geniş teşkilatı olan mühim bir ocaktı. Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazası da bu ocağa aitti.” Daha detaylı bilgi için bk.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 2014, TTK, 451-47

⁹⁵ A.Ç.: Būstāncı güzelleri ter-ḥūn olup ehl-i bezm şoḡbetüḡ gömgök otı olalar.

⁹⁶ Makasçı, makas yapan ve satan kimse. Bk.: *Türkçe Sözlük*, Ankara 1991, TDK, 1491.

⁹⁷ Çıkırıç: 1. Kuyudan kovayı çekmeye yarayan ve el ile çevrilen araç, 2. İplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolap, 3. Ağır bir şeyi çekecek ipin sarılmasına yarayan ve bir eksen üzerinde uzunca bir kolla çevrilerek dönen silindir. *Çıkırıççı* ise “1. Çıkırıç yapan ve satan kişi 2. Çıkırıç (torna, kemane) ile ağaçtan çekme işler yapan sanatkâr” manasına gelmektedir. Bk.: Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023, 521.

⁹⁸ A.Ç.: dükkānında

⁹⁹ Yalın yüz tabirinin henüz yüzünde tüyü çıkmamış Osmanlı delikanlıları için kullanıldığı bilinmektedir. Bk.: Ali Duman, “Klasik Türk Şiirinde Kılıç”, *International Journal Of Filologia*, 2021, 6, 175.

¹⁰⁰ A.Ç.: olalar

¹⁰¹ *Tarama*'da “yalmanı”, “Kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu.”; “yalmanmak” ise “1. Yalanmak, yalanıp yiyecek şey aramak. 2. Bir şey istemek.” manalarıyla açıklanmaktadır. Buradaki metin bağlamında “yalmanı yalmanı bak-” ifadesi ilk etapta “bıçkın bıçkın bakma”yı ifade ediyormuş itibai uyandırsa da ifadenin başkaca eserlerdeki kullanımına bakıldığında “titreye titreye” anlamına geldiği görülmüştür. Misal: “ve tiḡ-ı zerrin ve ḥançer-i kīn berkinden ḥaşmuñ yüreği yarılıp ve gönderler sināni *yalmanı yalmanı* düşmen ba-şın hevādan kapmağa bayrakdan kanad...” Bk.: Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih*, (haz. İbrahim Pazan), YEK Yay., 2022, 375. “Urunca aña bānū nize-i berrede-i yalmanı/ La'in o demde cān virdi hemān yalmanı yalmanı” Bk.: Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirkatü'l-Cihād*, (haz.: Ali Akar), TDK, 2016, 174. Başka örnekler ve detaylı bilgi için bk.: Ömer Zülfe, “yalmanı yalmanı”, *a.g.e.*, 225.

¹⁰² mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

ve gemici maḥbūblarınun re'isligi eyü olup gözleri karada ola ve açılmadık ehl-i ḥayā ḡoncalar üstāzı yanında *süd dökmüşe döneler*¹⁰³ ve *kurt iştilhālu*¹⁰⁴ 'aşıklar kaşşāb maḥbūblarınun kıyruḡına *diş bileyüp*¹⁰⁵ pehlūsına germ olalar ve börekçilerün maḥbūblarına her gece merdāne tıtdurup *başçı*¹⁰⁶ maḥbūblarınun her şabāḥ paçasına gireler ve mey şoḥbetinde yalın yüzlü sākīlerün ayaḡın yere kımayup başa çıkaralar ve zülfin tarayan dil-berler eldeki düğümü diş burakup *nūreye*¹⁰⁷ heves eden dil-berler *güneşi balçuḡla sıvayalar*¹⁰⁸ **beyt**

Hey begim nūre nūre dürtüle mi

*Yā güneş balçuḡ-ıla örtüle mi*¹⁰⁹

ve zamāne maḥbūblarınun işi çok olup ne kadar revāda olsa ardı öñüne yētmeye ve rind-i belā-keş 'aşıklar şem^c-ruḡsār maḥbūblar üzerine [74] pervāz olup kendü yağlarıyla kıvrulalar ve gül gibi reyḡāncı maḥbūbları şoḥbetde zerrīn-kaḡadeḡ tılanduralar ve ḡabīb maḥbūbları öldüm deyen

¹⁰³ "Süt dökmüş kediye dönmek: Suçunu bilerek bundan utanmak." Bk.: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁰⁴ Kurt iştilhālu olmak, "çok acıkmak" anlamında bir deyimdir. Aynı manada ve benzer ifadede de aç gözlüḡü, vahşiliḡi anlatan birçok deyim vardır: *kurt gibi yemek, kurt gibi acıkmak* vb.

¹⁰⁵ Diş bilemek (birine): Kötülük yapmak için fırsat beklemek, çok istek duymak. Bk.: M. A. Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şirinde Deyimler*, 88.

¹⁰⁶ Çiḡ veya pişmiş koyun, kuzu, sığır başı satan kimse. Bk.: Ş. Sāmī, *a.g.e.*, 265.

¹⁰⁷ Nūre, "Zernih (zırnih>zırnik: arsenik) ile kireçten yapılır, hamam otu.", "Vücuttaki fazla kılları temizlemek için sürülen ve yıkanınca kıllarla birlikte dökülen çamur kıvāmındaki madde." Bk.: <https://vajahyab.com/en?q=%D9%86%D9%88%D8%B1%D9%87>

¹⁰⁸ "Güneş balçıkla sıvanmaz." atasözü, herkesin bildiḡi gerçeklerin inkār edilemeyeceḡini anlatır. Bk.: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>; Şināsī, *a.g.e.*, 129.

¹⁰⁹ feilātün mefāilün feilün

hastenünj de ağzına şu *şamzurmayaup*¹¹⁰ *kehhâl*¹¹¹ maḥbûbları kimesnenünj
gözüne koruk *sıdırmayalar*¹¹² **beyt-i ma'a'l-münâsebet**

Öyüñde gül gibi hikmet kitâbı

*Su'âl-i derde çün hâzır cevâbı*¹¹³

ve çizmeciler babuçu maḥbûblarınunj *tirşesine*¹¹⁴ cân vèrüp başmak
borçlu olalar ve *sarrâc*¹¹⁵ maḥbûblarınunj her ne kadar oyanı da çok olursa da

¹¹⁰ Ağzına su damlatmak: Geçmişte daha yaygın olmakla birlikte hâlâ toplumda görülen bir inanç ve âdetten bahsedilmektedir. *Mazmunlar*'da, konuyla ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir: "Şeytan, imana musallat olduğu için son nefeslerini veren mümin hastaların yanına gelerek elinde tuttuğu soğuk suyu gösterir ve imanını verirse o suyu vereceğini söylemiş. Harareti son derecede olan hastayı bundan kurtarmak için ağzına pamukla zemzem veya su vermek âdettir." Bk.: Ahmet Talat Onay, *a.g.e.*, 440.

¹¹¹ Kehhâl: Göz hekimi demektir. Aynı zamanda "ziyade sürme çeken" manasına da gelir. Kâhl, göze sürme çekmek demektir. Sarayda göz hekimlerinin başına « kehhalbaş » denilirdi. Bk.: Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, 237.

¹¹² Sıdırmak, "sıkmak, sızdırmak"; koruk ise "henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm"dür. Önceden gözün mikroplarını temizlemek ve gözü parlatmak için göze koruk sıkılırmış. Yaygın ve basit bir uygulama olduğu için burada olduğu gibi birçok metinde olumsuz çekimle, yani "gözüne koruk sıkılmamak" şeklinde, "en küçük yardımı bile esirgemek, küçücük bir yardımda dahi bulunmamak" anlamlarında kullanılmaktadır. Bk.: Nihat Öztoprak, "Meyve ile İlgili Âdetler", *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, 568; Esat Harmancı, "Klasik Türk Şiirinde Üzüm", *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yayınlar, İstanbul 2006, 118.

¹¹³ mefâilün mefâilün feülün

¹¹⁴ Tirşe: Üzerinde yazı yazılacak şekle konulmuş hayvan derisine verilen addır. Tirşe Fransızca parchemaine (parşömen) karşılığı olarak da kullanılırsa da aralarında fark vardır. Çünkü kâğıt nev'ine giren parşömen ile hayvan derisinin terbiye edilerek kâğıt işini görebilecek hale gelmesi başkadır. Tirşe yahut papiros eski Mısırlılar tara-fından ora bataklıklarında yetişen ve papirüs adı verilen bir nevi kamaştan yapılırdı. Bununla beraber papiros'un iyi cinsi dinî muharrerata ve okumak yazmak ise kâhinlere mahsus olduğundan harice çıkarılması yasak edildiği için tirşe imali terakki etmiştir. Tirşe imalinde en ziyade dana, keçi, koyun, ceylan derileri kullanılırdı. Türkistan'da daha ziyade ceylan derileri kullanılmıştır. Bu derilerin hazırlanman sadece kurutmaktan ibaretti. Bu sebeple ilk tirşeler papirüsler kadar iyi değildi. Bk.: M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, 508.

¹¹⁵ Arapça bir tâbir olup halk arasında "saraç" şeklinde kullanılan "sarraç", at ve sair hayranlara eyer, yular, koşum ve saire yapan sanatkâr demektir. M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, 125.

'ināyeti kendü elinde olur ve 'aşıklar cefā-kār maḥbūblar elinden göynüklü olup *kül öksüzi*¹¹⁶ olurlar **beyt**

Sîne-yi şad-pārede dağ-ı nihānum var benüm

*Öksüzüm koynumda bir göynüklü nānum var benüm*¹¹⁷

ve kazzāz yārenler parmağında iligi görinen dil-berlerün dügmeyi yolında koyalar¹¹⁸ **rubā'ī-i ma'a'l-münāsebet**

Ol kadardur letāfeti eliniñ

Barmağında ilik görinür anuy

Hele be bī-vefā güzel yüri kim

*Kodum-a düğme[yi] yoluñda seniñ*¹¹⁹

ve raķīblerün başı aşağı yüzleri qara ola ve maḥbūblarun yüzi ağ olup işi sağ ola ve maḥbūblara bir du'ā dañı budur ki mey içüp ser-hoş olup uzun yaş göreler ve *kancı*¹²⁰ (?) maḥbūblarun *sağrusu*¹²¹ eyü olup kanluğı beş beter ola

¹¹⁶ Kül öksüzü, hem anası hem de babası olmayan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹¹⁷ fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

¹¹⁸ A.Ç.: Ve kazzāzlar barmağından iligi görinen dil-berün tügme yolında koyalar.

¹¹⁹ feilâtün mefâilün feilün

¹²⁰ Birçok metni, eseri, sözlüğü taramama rağmen bu kelimenin anlamını bulamadım. Harf veya nokta eksikliği olabileceğini düşünüp kelimeyi farklı okunmuş varyantlarıyla da taradım, lakin cümlelerin devamındaki manaya uygun düşecek bir meslek ismi/ tip vs. de tespit edemedim. Bu husustaki şahsi kanaatim "kancı" kelimesinin o dönemlerde hacamat işini yapan kişiler için kullanılmış olabileceğidir. Yani XV. yüzyılda "haccam, hacamatçı" yerine Türkçe kökenli "kancı" kullanılmış olabilir. Cümlelerin devamındaki *deri* anlamını taşıyan *sağrı* kelimesi de hacamat işiyle tenasüp oluşturmaktadır. Yakın dönemlerden Zâti'nin ilgili eserinde de şöyle bir cümle bulunmaktadır: "Kancıların kanı vasfa kâbil olmaya (213)" Bk.: Mehmet Çavuşoğlu, *a.g.m.*, 151.

¹²¹ "Kancı" kelimesinin okunuşunun doğruluğu ve "hacamat işini yapan kişi" anlamına geldiği görüşü kesinlik kazanmadığı için bu cümlede geçen "sağrı" kelimesinin lügatlerdeki anlamlarının hepsine yer verilmesi, bu hususta öneri sunacaklara kolaylık sağlamak adına, isabetli olacaktır. Kelimenin lügatlerde tespit edebildiğimiz anlamları şöyledir: *Sağrı> sağrı> sağrı: (Eski Türk. sağrı "post, deri") [Kelime Farsça'ya ve belli başlı Avrupa dillerine de geçmiştir]. 1. anat. Memeli hayvanlarda - özellikle atta- bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm. 2. Hayvanın bu kısımdan çıkan kalın deri. 3. Kasaplık hayvanlarda böbrek bölgesindeki filato vb. etleri kapsayan kemikli et. 4. halk ağzı. Dağın, tepesine yakın dik bir yokuş şeklindeki kısmı. 5.*

el-kısmü'l-keşif ve *Dellâk-zâde*¹²² taş ve çarâkın késeye koyup tekâ'üd murâd edine ve *Sürmelî-zâde*¹²³ de anı [74b] görüp hîâbetden çekine¹²⁴ ve 'Urcün-

mîmar. Çatılarda mahyalarla dereler arasında kalan üçgen yüzeylere verilen ad. 6. Toprak üstündeki küçük tepeler. 7. Dağın tepesine yakın dik, yokuş yer. 8. Hallaç yayının tahtası üstünde pamuk sarılmaması için kuzu derisinden yapılan yer. 9. İşi sürüncemede bırakan kimse. 10. Üstü ince deri ile kaplı sandık. 11. Dağ ve tepelerin pürüzsüz yamaçları. 12. Hasta, sayrı.

¹²² *Sicill* gibi önemli biyografik kaynaklarda 16. yüzyıl ve öncesinde "Dellâkzâde/Dellâlzâde" namıyla maruf şahıslar tarandığında yalnızca bir kişiye tesadüf edilmektedir. Bu şahıs için *Sicil*'de düşünülen kayıt şöyledir: "Bâkî ÇELEBİ (Dellâkzâde): Bir hatibin oğludur. III. Murad devri (1574-1595) sonlarında vefat eyledi. Şair ve kâtipdi." Bk.: Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, II, 355.

Vahyî'nin metinde bahsettiği Dellâkzâde, kuvvetle muhtemel, *Sicill*'de bahsi geçen Bâkî Çelebi'nin hatip olan babasıdır. Âşık Çelebi'nin eserden naklettiği bölümde de bu ifade "Hatib Dellâkzâde" olarak geçmektedir. Zaten cümlelerin devamında zikredilen Urcunzâde ve Sürmelizâde de İstanbul'un büyük camilerinde yaptıkları hatiplik vazifesiyse ün kazanan şahıslardır.

XV. yüzyılda İstanbul camilerinde görev yapan ünlü hatiplere dair yaptığımız basit bir taramada karşımıza çıkan bir bilanço kaydında Hatib Dellâkzâde namına tesadüf edilmiştir. Ayasofya Camiinde vazifeli olanlara ödenen ücretlerin, "toplam giderlerin" gösterildiği bu muhasebe kaydından (Vuzî'a min zâlîke, Cemaat-i vazifehorân-ı Câmî-i Ayasofya ve't-tevarihî'l-mezbûre) Hatib Dellâkzâde'nin isminin "Hüsâm" olduğunu, 17 Cemaziye'l-âhir 894 (m. 18 Mayıs 1489) günü 11 ay+12 gün çalışmasının karşılığında 8650 akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır. Ayasofya Camiine dair masrafların gösterildiği bu belgede "Hatib Mevlana Arcunzâde"nin de ismi ve 894 yılındaki maaş bilgileri de kayıtlıdır. Detaylı bilgi için bk.: Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Cami'i ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 yıllarına âit Muhasebe Bilançoları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1963, 23; 1-2; 348, 349, 355.

¹²³ Sürmeli-zâde Mehmed Efendi [ö.1515]: Bir dönem sürdürdüğü kadılık vazifesinden sonra Sultân Mehmed Camii'ne hatip olup burada okuduğu hutbeler ile şöhret bulmuştur. Hem halk hem de ekabirin nazarında seçkin, muteber bir şahıs idi. Bk.: Volkan Karagözlü, "Mehmed, Sürmeli-zâde Mehmed Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2020. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-sürmelizade-mehmed-efendi>

¹²⁴ A.Ç.: Hâfîb Dellâk-zâde taşın çarâğın kîseleyüp tekâ'üd murâd idine, Sürmeli-zâde dağ anı görüp çekine.

*zāde*¹²⁵ s̄ābit-ka-dem olup ni'me'l-bedel ola ve imāmlar cemā'atinden¹²⁶ öjürdüp mü'ezzinler sonra¹²⁷ kāmēt getüre ve mu'allimler āşikāre ayak kaldurup ma'sūmlara bir iki içüreler ve hālīfeleri başına oturup *dilekçi*¹²⁸ döğücü ola ve sūhteler gümüş kändile hām dēyeler dēyü *kayyūmlar*¹²⁹ hāzır-ka-dīl olalar ve hāfızlar derūndan şākīr olup hūdāvendigār hāzretlerine du'ālar ēdeler

Çün şodī sultān-ı bahır u ber revān

Hest a'dā-rā ze-şemşīr-i tū bīm

'Abd-ı muhliş mī şevved ez-dil tū-rā

*Her ki rā-bāşed şehā ṭab'-ı selīm*¹³⁰

ve ramazān şevkiyle cāmi' minārelerinin başında odlar yana¹³¹ ve şā'irler nāzi[k]lük ile¹³² maḥbūblar yanından ḥarcanalar ve *bezzāzistān*¹³³

¹²⁵ Muhyiddin Mehmed (Urcun-zāde) [ö. 1541]: Babası gibi kıraat ilmine hakim olmakla birlikte diğer şerī ilimlere de vākıftır. Eğitimi sonrasında Beyazıt ve Ayasofya camilerinde hatiplik yapan Urcun-zāde, davudi sesiyle tanınmıştır. Bk.: Ahmet Gökdemir, "Ayasofya'da Kıraat İlmi ve Burada Görev Yapan Kıraat Âlimleri", *İslami İlimler Dergisi*, Kasım 2020, 15, 2, 308.

¹²⁶ A.Ç.: cemā'atden

¹²⁷ A.Ç.: şonradan

¹²⁸ dilekci>dilekçi: şefaatchi. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹²⁹ Camilerde temizlik, eşyayı korumak, eskiden kandilleri yakmak vb. işler yapan cami hademesi. Bk.: James W. Redhouse, *Miıntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, 211.

¹³⁰ fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

¹³¹ Dönemin Ramazan âdetlerinden biri olarak yine mahyaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sâtiâ Hanım Sultan hatıralarında şöyle demektedir: "Ramazan-ı Şerif'in diğer bir güzel yanı da çifte minarelere kurulan mahyalarıdır. Mahyalar, minarenden minareye gerilen halat üzerinde makaralarla sarkıtılan kandillerle kurulurdu. Ramazan'ın başından on beşine kadar 'Merhaba Ya Şehri Ramazan!', 'Safa Geldin!', 'Bismillah!', 'Maaşallah!' gibi yazılar yazılırdı. Bu yazıların kaidelerini ve güzelliğini bozmadan muntazaman dizerlerdi." Bk.: Sâtiâ Hanım Sultan, *Sultan II. Abdülhamid'in Torunu Sâtiâ Hanım Sultan'ın Hatıralarında Eski İstanbul ve Sosyal Hayat*, (haz. Yunus Emre Kaleli), DBY, İstanbul 2019, 56.

¹³² A.Ç.: Şā'irler maḥbūblar yanından ḥarcanalar.

¹³³ Kelimenin etimolojik gelişimi Arapça *bezz* (bez) ve *bezzāz* (bez satıcısı)na Farsça - *istān* ekinin ilavesiyle "bez-istān-bezzāz-istān> Bedesten" şeklindedir. Yani "bedesten" kelimesinin eski ve asıl şeklidir. Bedesten ise "kıymetli eşyâ, antika, mücevher vb. şeyler satılan, üstü kapalı çarşı"dır. Bk.: M. Z. Pakalın, a.g.e., 187.

h̄vāceleri *cihāzı*¹³⁴ çok kız gibi *yüklerin yukarı yığıp*¹³⁵ *dü-şembe* ve *penç-şembe*¹³⁶ sā'illeri pula bozalar ve dellâller *halkı*¹³⁷ esbâbın töländurup düğmesiz keseler¹³⁸ ve kuşakçılar işi der-miyân olup ve kaşıkçılar işi ağza gele takyedüzarı tabancası elinde olup işlerinün baş üzerinde yeri ola ve yorgancılar yorganına göre kösülmeyüp derzîlere dik geleler ve hallâcları yedügi ekmek dizi üzerinden olup halkı pamucağla boğazlayalar ve bostâncılar [75a] bahâr olmayınca köklemeyüp¹³⁹ kürkçiler kış olmayınca tüylerin¹⁴⁰ düzmeyeler ve derzîbaşınun dikdügi *şelâl*¹⁴¹ *bitevi*¹⁴² olup bahyesi bit nerdübânu ola ve şarrâflar esîr-i kafes olup ser-gerdân ola¹⁴³ ve kıyumcılar şıqıp şız(ır)up *halkı* gümüşüne hâm dēyeler mücellidler şakird-i mücellâsına kâat kâat çirişleye ve *mütâflar*¹⁴⁴ ayağ üzere tūrup egireler ve

¹³⁴ Arapça cihâz-cehâz kelimesi dilimizde “çeyiz” şeklinde Türkçeleşmiştir.

¹³⁵ Yükinü yukarı yığmak: Nazlanmak, kendini naza çekmek. Bk.: M. A. Tanyeri, *a.g.e.*, 258.

¹³⁶ Pazartesi ve Perşembe.

¹³⁷ Y.: *halkınun*

¹³⁸ A.Ç.: Dellâller *halkı* esbâbın töländuralar.

¹³⁹ Argo anlamlarının dışında “kökle-” kelimesinin lügat anlamları şöyledir: “Ağaç veya bitkiyi kökü ile birlikte topraktan çıkarmak; kökertmek; 2. Toprakta kalan bitki köklerini ayıklamak; 3. Bağ çubuklarını veya fidanları köklendirip dikmek.” Bk. *Türkçe Sözlük*, TDK, 1377.

¹⁴⁰ A.Ç.: tüyin

¹⁴¹ Steingass ve Redhouse sözlüklerinde kelime için “şilâl” okunuşuyla “dağınık, düzensiz insan topluluğu; dağılmış adamlar” anlamlar verilmiş olsa da Dihhuda, kelimenin “şelâl” okunuşuyla “elle dikiş dikmek; kaba dikiş” anlamına geldiğini de bildirmektedir. *Hazine-i Lugat*'te ise kelime “şulâl” okunuşuyla “büyük iğne noktaları, büyük iğne uçları” gibi bir anlamla karşılanmıştır. Bk. W. REDHOUSE, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, 1134; F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1982, 757; Ali E. DİHHUDA, *Lugatnâme*, <https://www.loghatnameh.de/> (E.T. 31.05.2023); A. Hindoğlu, *Hazine-i Lugat*, Dictionnaire Turc-Français, Viyana 1838, 291.

¹⁴² Eski Türkçe “büt-” (sona ermek) fiilinden gelen bir zarftır. Etimolojik gelişimi “büteğü > bütövü > bitevi, yönelme hâli ekinin kalıplaşmasıyla bitevi+y+e” şeklinde olmuştur. Anlamı “1. Durmadan, boyuna, süreklilik olarak, aynı şekilde, birteviye, muttasıl; 2. (E. T. Türk. ve halk ağzı.) Tek parça hâlinde, bütün, yekpâre”dir. Bk.: Ş. Sâmi, *a. g. e.*, 329.

¹⁴³ A.Ç.: Şarrâflar esîr-i kafes olalar.

¹⁴⁴ Kıl (keçi kılı) dokuyan, kıldan dokuma yapan ve satan kimse için kullanılan bir tabirdir. Halk arasında mutaf, mutafçı suretinde kullanılırdı. Detaylı bilgi için bk.: M.

kaşşâblar kan denizinden yüzüp *dem-zenler*¹⁴⁵ kendü deminde öle ve debbâğlar kaşşâblar şavaşın edüp deri üstine saç yolma döğüş edeler ve debbâğlar vaqtihâ iş tonlarıyla güzel yigitler olup halka çepellik şatalar ve başçılar kaşşâbların ayagın alup başına kaşd edeler ve boyacılar âl edüp halkın işini kara boya gök çivîd edeler ve qalaycı esbâb huşusunda istikâmet edüp bakırdan gümüş edeler ve *gidîlerün*¹⁴⁶ başları aşğa olup boynuzlu bir yaya döneleler

Qarardup baqrını bükmiş belini gidîniün gör ki

*Görenler beşzedür anı iki boynuzlu bir yāya*¹⁴⁷

ve buzcular¹⁴⁸ şan'atından şovuyup yayıcıların boynuzı kızmayınca işe yakışmaya ve 'âlemde oğ gibi toğruluk şatan tîr-gerün şakird-i kemân-ebrūsına evvel ta'limi *yeleklemek*¹⁴⁹ ola **[beyt]**

Habîb-i tîr-ger düzdüğü oğı

*Yonar kendüsi üstāzı yelekler*¹⁵⁰

Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 588; Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, 564; Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (haz. Recep Toparlı), Ankara 2000, TDK, 283; Sadık Müfit Bilge, *Elinde Çingil Orak*, İstanbul 2017, Kitabevi, 178.

¹⁴⁵ *Nefes kesen* anlamındaki bu kelime Zâfî'de kasap-dem (nefes/kan) tenasübü ve söz oyunlarıyla "kassab demzenlerinin iki eli kızıl kanda ola" şeklinde geçmektedir. Bk. Çavuşoğlu, *a.g.m.*, 152.

¹⁴⁶ Deyyus, kaltaban. Bk.: Ş. Sâmi, *a.g.e.*, 1152.

¹⁴⁷ mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

¹⁴⁸ A.Ç.: buzcular, Y.: bozacılar. (Metnin anlam akışına daha uygun görülmesi sebebiyle A.Ç.'deki varyant tercih edilmiştir.)

"Osmanlı sarayına Bursa'dan kar ve buz temini Matbah-ı Âmire' ye bağlı olarak çalışan *buzcular* tarafından sağlanırken, İstanbul'daki Hassa karlıklarından temin edilen karın saraya ulaştırılması işini belli bir süre ile sakabaşı yürütmüştür. Ancak kullanılan sarayların artması ve buna bağlı olarak artan tüketim nedeniyle buzcuların sayısı zamanla artarak Hassa Buzcular Ocağı teşkilatını oluşturmuştur. Teşkilat 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Topkapı Sarayı başta olmak üzere tüm saraylara kar ve buz temini buzcubaşı yönetiminde, Hassa Buzcular Ocağı neferleri ve binlerce yevmiye usulü çalışanlarıyla Buzhane-i Âmire adı altında 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür." Detaylı bilgi için bk.: Ayşe ÖZKAN Emanet, *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini*, İÜ SBE Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, IV.

¹⁴⁹ Okun kuyruğuna tüy takmak. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁵⁰ mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

[75^b] ve bāġbān-ı sebze-fürüşuñ şākird-i tāze nihāline evvel ta'ālimi aşlamak¹⁵¹ ola

Nihāl-i serv-kaç kesdüġi şāhu

*Yonar kendüsi ve üstāzı aşlar*¹⁵²

ve hāllāclaruñ iki ayaġı gūr içinde olup rüzgār hayretinden başların şalalar *sofcıların*¹⁵³ yüzi karası oldur ki tel *üzdüġin*¹⁵⁴ bildürmeye ve buçaqçılar dükkānında keskin çok olup ve h'vāceler anda gelincek çok ola ve kan alıcılar dille halkuñ tamarına gireler ve na'l-bendler biri na'lına ve biri muhına kakup atı arpasıyla tolaşduralar ve kuş-bāzlar ehl-i reşk olup mahbūblarınuñ üzerinden kuş uçurmaya **beyt**

Ra'nā güzelüñ mıklifini bulalı 'āşık

*Şöyle şaķınur kim üzerinden kuş uçurmaz*¹⁵⁵

ve toġancı mahbūbları ġāyet mülāyim olup *beftere*¹⁵⁶ şaldırmayalar ve ta'ālim-hānede ok atan dil-berlerüñ tır-[e]ndāzlar yārenler çak gezinden koyalar ve *naķķāre-zenler*¹⁵⁷ zaħmenüñ yogun ucın çevirüp *şurnāy-zen*¹⁵⁸

¹⁵¹ Aşlamak, aşılamak: "Elde edilmesi istenilen herhangi bir ağacın bir parçasını anaç üzerine kaynaştırarak üretmek; sebze fidesi dikmek" bk.: *Türkçe Sözlük*, TDK, 151 ve 153.

¹⁵² mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

¹⁵³ Sof dokuyan, sof satan kimseler. "Sof: İnce keçi kılından şali gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. İnce sof, kalın sof, muhayyer, mevceli neveleri olduğu gibi yapıldığı yere göre Ankara sofı, Bağdad sofı adını da alır. En muteber ve meşhur olanı Ankara sofudur. Eski zamanlarda Ankara'ya Engüri denildiği için vesikalarda «Engüri sofı» diye geçer. Softan erkeklere kürk, cübbe; kadınlara ferace yapılırdı." Bk.: M. Pakalın, *a.g.e.*, 241.

¹⁵⁴ Üzmek: 1. Koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak. 2. Yüzmek. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁵⁵ mefūlü mefāilü mefāilü feülün

¹⁵⁶ Tuzak kuşu. Bk.: Steingass, *a.g.e.*, 193, 254.

¹⁵⁷ Nakkare çalan kişi. "Nakkare: Osmanlı mehterhānesinin, yüzüne deri gerilmiş üç vurmali sazından biri olan nakkāre, yarım küre biçimindeki dövme bakırdan bir gövdenin üzerine deve (veya eşek) derisi gerilerek yapılan küçük bir çift davul olup "zahme" veya "tokmak" adı verilen ahşap çubuklarla çalınır. Mehterhānede kullanılan dev kāse davullar "kös" (kūs) adıyla anılır. Küçük kös olarak da nitelenebilecek olan nakkāreyi çalana "nakkārezen" veya "nakkārei" denir." Bk.: Fikret Karakaya, "Nakkare", *TDVİA*, İstanbul 2006, 32, 326.

¹⁵⁸ Zurna çalan kimse.

maħbûblarınuñ avurdı tola gele ve kâse-bâz¹⁵⁹ fûte altında işleyüp küşt[î]-gîrlerüñ kulağın döğeler ve gemicilerüñ rûzgârı eyü olup yeli *yêlegen*¹⁶⁰ ola ve re'isler lengerlü olup ilerü gele¹⁶¹ ve kıyruqçılar kara kaf olup götde kıala ve nañiler yanar od olup bir çakım kıav olalar ve ħamâmcılarınıñ [76•] şovuk kerteler ħammâmina girenler [ı]şınalar ve *nâtrırlar*¹⁶² ħamâma girenlerüñ dülbendin¹⁶³ paşmağın sileler ve yalın yüzlü dellâk efendîsinüñ *yüzüne kir getürüp*¹⁶⁴ külhancılaruñ yeri od ola ve ħamâmdakilerüñ başına kıaynar şular kıoyalar ve *oğrılar*¹⁶⁵ çok dillü olup ħarâmiler çok yaşlu olalar ve ħırsuzlaruñ yalımı alçaq olup mi'râcı yüksek ola ve *kekezlerüñ*¹⁶⁶ *yüzi yerde*¹⁶⁷ olup kıaħpelerüñ başı yaşduqda ola ve kekezlerde ekşeriyâ kıalplık vâkı' olup *ğulâm-pâreler*¹⁶⁸ öjinde süd dökmüşe döneler ve tazece ğoncalaruñ külli cünbişi merdâne ola **rubâ'î-i ma'a'l-münâsebet**

Be bu ğülşende yine ğonca-ı şad-pâre ne çok

Yâr yerden yemiş umucı ğulâm-pâre ne çok

Külçesi kııyye kıadar ğürzlerüñ ekşeri kıalup

*Bir şokum tazece götlerde tamâm ħvâre ne çok*¹⁶⁹

beyt *Gidîye gidî demey mazlemesi ağır olur*

*Gidînüñ bir gözi [kôr] bir kıulağı sağır olur*¹⁷⁰

¹⁵⁹ A.Ç.: Ɛas-bâzlar

¹⁶⁰ Çok yelen, hızlı koşan, süratle giden. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶¹ A.Ç.: yılı yegin ola, re'isler lengerli ola.

¹⁶² Kadınlar hamamında hizmet eden kadın.

¹⁶³ A.Ç.: dülbendin şıķup başmağın sileler.

¹⁶⁴ Yüzüne kir getirmek: Mahcup etmek, utanacak duruma düşürmek, yüzünü kara etmek. Bk.: M. A. Tanyeri, *a.g.e.*, 269.

¹⁶⁵ "Hırsız" anlamına gelen uğrı/uğru sözcüğü, /o/ ile okunmalı ve eski bir *oğur-"çalmak" eyleminden {-I} eki ile türemiş kabul edilmelidir. Bk.: *Me'âlî, Divân*, (haz. Hakan Taş), Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 149, ABD 2021, 325.

¹⁶⁶ Kötü huylu, sapık erkek. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁶⁷ Yüzü yerde: Alçağönüllü, utangaç, mahcup. M. A. Tanyeri, *a.g.e.*, 268.

¹⁶⁸ Homoseksüel aktif erkek, lütfi, oğlancı, kulampara.

¹⁶⁹ Bu dörtlük rubai başlığı taşımakla birlikte ahrem ve ahreb vezinlerinin dışında "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezninde yazılmıştır.

¹⁷⁰ mefâilün mefâilün mefâilün feûlün

ve gidiler gözleriyle gördüğün etekleriyle örteler ve nakkâşlar şüret uğrusu olup şüret-perest olalar¹⁷¹ ve odasın şulayup süpüren tiryâkinün görüninde zerrece gubâr olmaya ve kıssa-hvânlar¹⁷² kâf tağında alup bād-ı şabâ gibi eseler şavuralar ve alâtaya çok geçenler ekseriyâ fireng uyuzı¹⁷³ olalar ve abibler hastayı şerbetle ezüp¹⁷⁴ abib maħbûblarınınuñ sâ'il-i marîza cevâbı şifâ ola levendlerinüñ tonuzluğı [76b] ucından yatağı sazdan olup¹⁷⁵ degirmencilerinüñ

¹⁷¹ A.Ç.: Nakkâşlar şüret uğrusı olalar.

¹⁷² Kıssa söyleyen, hikâye anlatan kimse. "Türk toplumunda 15. yüzyıldan itibaren başta büyük şehirler olmak üzere çokça rastlanan kıssahan ve meddahlar, düzenli tahsil görmemekle birlikte edebî terbiye almış zeki ve kabiliyetli kimseler olarak bilinmektedir. Zekâları ve kibarlıklarıyla en öfkeli zamanlarda bile hoş bir söz veya güzel bir nükte ile yöneticilerin öfkelerini geçirmeyi başaran bu isimler bazen de halkın isteklerini padişah ve devlet adamlarına ileterek gerçekleşmesine yardımcı olurlardı. Evliya Çelebi bunları sultan, vezir ve zenginlere müşâhip olmuş meddahlar olarak tanıtır sayılarının seksen kadar olduğunu, ellerinde asa, bellerinde kitaplarla fesahat ve belagât üzere kıssahan olarak gezdiklerini söyler." Bk.: Tuba Işımsu Durmuş, "Himaye İlişkileri Bağlamında Osmanlı'nın Ozanları, Âşıkları, Saz Şairleri, Meddah ve Kıssahanları", *Millî Folklor*, 2021, 17, 132, 91.

¹⁷³ Frengi. Tıp literatüründe sifilis (syphilis) olarak bilinen bu zührevi hastalık Osmanlı metinlerinde "frenk uyuzu", "daü'l-efrenc", "maraz-ı efrenci", "frengi marazı", "illet-i frengi" veya "illet-i efrenciyye" vb. olarak geçmektedir. Çoğunlukla cinsel ilişki veya irsiyet yoluyla geçen, tedâvi edilmediği takdirde çok tehlikeli çibanlar, lekeler, cilt bozuklukları, saç dökülmesi, deride ve kemiklerde şişler, sağırılık, körlük, felç, sara, menenjit gibi kötü sonuçlar doğuran ve neslin bozulmasına sebep olan bir hastalıktır. Batılılar ile Galata tarafındaki batakhanelerden bulaştığına inanıldığı için "Frenk uyuzu, Firengî" gibi adlarla anılmıştır. Bk.: Ahmet A. Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul 2020, DBY, 4, 494-495; Ahmet N. Çiçekler, Mehmet Gürlek, "Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Hastalık Adları Üzerine", *Turkish Studies*, Ankara 2016, 11/21, 104.

¹⁷⁴ "İki ilaç türü Osmanlılar arasında oldukça yaygındı ve gerek bilimsel gerek bilimsel olmayan eserlerde bunlardan bahsedilmektedir. Bunlardan biri şurup (Osmanlı Türkçesinde şerbet), diğeri macundu. Şerbetlere çok sık koyulaştırıcı ve tatlandırıcı olarak birlikte veya ayrı şeker ve bal ekleniyordu. Macunlarında muhtevalarında şeker ve/veya kuru üzüm, bal, badem ve tarçın gibi muhtelif aromalar bulunuyordu." Bk.: Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbı*, (çev.: Bülent Üçpunar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, 64-65

¹⁷⁵ "Domuzluk etmek" deyiimi sözlüklerde "hainlik etmek, haince davranmak; aksilik yapmak, ters hareketlerde bulunmak; inatçılık etmek gibi anlamlara gelmektedir. (bk.: *Türkçe Sözlük*, TDK, 623.) Bu cümle ilk bakışta "Levendlerin domuzluğu yüzünden yatağı sazdan (yapılmış sal) olur." şeklinde anlaşılmalıdır. Zira levendler tarihimizde daha çok olumsuz yönleriyle bilinen savaşıcı gruplardır. Levend kelimesi Türk ve Fars dilinde "boylu boslu, endamlı, yakışıklı, seri hareketli" anlamlarının

toꝛuzluęı¹⁷⁶ ucundan¹⁷⁷ çarhı bata ve toꝛçıluruę toꝛı¹⁷⁸ işleyüp toꝛçıbaşınur toꝛı göęe aęa¹⁷⁹ ve at pāzārında atlar dōne dōne şatıla ve at cān-bāzīleri bōn müşteriyeye işek ayağın geeler ve sarrāclar saęrakın¹⁸⁰ silüp tegeli vuşlanur yüzüne dikeler ve at ĥammālları ipin sürüyüp aręa ĥammālları¹⁸¹ ardından yükli olalar ve balıķçı maĥbūbları aęa dūřup řayd olıcaķ balıķçılar merg-i māĥīye uğrayalar ve şimdiki zamānuę řāĥīb-i ĥayrları ölmüş mübāreki āzād edüp ĥarc-ı yevmiyyelerinden yıl başından zekātlarına şutalar ve muķtezā-yı ĥazihī's-sene oldur ki ucuzluķ olup kesād bir mertebede ola ki şerbetçilerur

yanında "serseri, ayyaş, kötü huylu" gibi olumsuz manalar da taşımaktadır. (bk.: Mücteba İlgürel, "Levent", TDVİA, 27, 149-151.) Ancak daha dikkatli bakıldığında "tonuzluk" ve "ucun" kelimelerinin bir sonraki cümleyle tenasüp ilgisi oluşturduğu da görülmektedir. Eserde birçok cümlede bu tarz söz ve mana oyunları yapılmıştır.

¹⁷⁶ Y.: طوكزرلعي A.Ç.: toꝛuzluęı [Nüşhadaki harf dizgisine uyan bir kelime tarafımızdan sözlüklerde bulunamamış olup "toꝛuz" dan sonra gösterilen "r" sesinin imla hatası olabileceği düşünölmüş; bu yüzden Âşık Çelebī'nin intihabındaki "toꝛuzluęı" varyantı tercih edilmiştir.] "Tonuzluk" un Grekçe "kasırğa, fırtına" anlamındaki "talaz" kelimesinden (< talaz+lık) > tanazlık > tonuzluk > donuzluk > domuzluk biçimindeki bir gelişmeyle geldiği düşünölmektedir. Kelimenin sözlüklerde "su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer; değirmende tahılı taşa akıtan oluk; değirmenin alt kısmındaki oyuk; değirmen çarkının dönerek su savurduğu yer, dalgalık (tanazlık)" gibi anlamları vardır. bk.: *Derleme Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr> ; Mehmet Özmen, "Hatay-Erzin'de ve Genel Olarak Anadolu'da Değirmen ve Değirmencilikle İlgili Kelimeler", *Erdem*, AKM 1989, 5, 14, 463-502.

¹⁷⁷ Kelime aynı harf dizgisiyle "avcun" diye de okunabilmektedir. *Avcun*, "değirmenciye, öğütme bedeli paradan başka verilen bir miktar un" anlamına gelirken sözlüklerde "değirmencinin öğüttüğü undan aldığı hak" manasında bir de "avuç unı" tabirinin olması oldukça dikkat çekicidir. Bk.: *Yeni Tarama Sözlüğü*, 17; *Derleme Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁷⁸ A.Ç.: otı

¹⁷⁹ "Değerli olmak, değeri artmak, şerefli bir mevkide olmak; üstün gelmek, başarı kazanmak; baĥtı açık olmak" anlamlarına gelen bir deyim veya kalıp sözdür. Ayrıca bk.: Ömer Zülfe: *a.g.e.*, 207.

¹⁸⁰ Kadeĥ, bardak, sürahi, maşrapa, tas. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁸¹ *Osmanlı'da hamallar yaptıkları işe göre isimlendirildiğinden bu mesleğin farklı alt grupları bulunmaktadır: Deniz hamalı, sırık hamalı, arka hamalı, küfecı hamalı, arkalıklı hamal, sepet hamalı, sedye hamalı...* Bk.: Gülay Kırpık, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *Emek ve Toplum Dergisi*, 2013, 2, 3, 220-233.

ağızına sinekler üşüp¹⁸² başçılarun başı hallü olup cigercilerun bağı kebâb ola
beyt

Geçüp bāzār-ı hasretde belā dükkânına dā'im

Göñül feryād edüp eydür cigercigüm kebâb oldı¹⁸³

ve pençe-keşçilerun bağırsuğı toğram toğram olup¹⁸⁴ bağı delik delik ola ve yüzicilerun içi yağı eriyüp işkenbecilerin karnı kırtlu ola ve simidciler barmağın ısırup aşçılarun aşunu taşa kıla ve etmekçiler ribâ-hor qahrından mâyelerin değışeler ve yılcıların tiryâki şatılmaya yüzleri gülmeyüp [77^a] gühları ağıya döne ve cân-bâz dedükleri 'âlemde cāna qalmaz ola zencir-keşler hıv'ânendelige heves edüp güyendenun ve sâzendenun üzerine iş aşalar¹⁸⁵ ve helvâcılarun unı tatlu ve âhiri acı ola ve helvâcılar dükkânına ma'sû[m]lar cem' olup kalb kalb olalar ve zamâne maħbûblarınun yatısında ve turuşında hayr olmayup isrâf çok vâkı' ola ve gulâm-pâreler zer ma'denine düşüp diregi altından ola zen-pâreler müflis olup rüsvâ-yı 'âmm olalar ve gulâm-pârelerun kuşu töreyeturup amâsiyye yüzinden kütâhiyyeye qadem başalar ve şanbürecilerun bıyığında *yelim*¹⁸⁶ qokup 'aţfârlarun dimâğı

¹⁸² A.Ç.: sinek üşe.

¹⁸³ mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

¹⁸⁴ A.Ç.: Cigercilerun bağı delik delik olup penceveşçilerun (?) yüregi toğram toğram ola.

¹⁸⁵ İş asmak: Bir sanatçının hüner ve becerisini ispat için yaptığı bir işi sergilemesi anlamında bir tabir; "hüner göstermek, yaptığı işi reklam etmek, herkese göstermek" anlamında bir deyimdir. Bk.: Hakan Taş, "Mecmû'a-i Neẓâ'ir'de, Yayınlanmamış Divânlarda Bulunmayan Gazeller -I-", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2009, 179, 8.

¹⁸⁶ "Tutkal, çiriş, yapışkan nesne" anlamlarına gelen "yelim" kelimesi birçok metinde "balık" ile beraber geçmektedir: "Oğlancıklar fitıki için tomaları (bir çeşit mantar) kurudalar, dögeler, eleyeler; balık yelimin isladup kaynakalar, âdetçe karıştırurup yaku edeler."; "Eğer samg birle balık yelimi ederlerse revadır." vb. Bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, Steingass, a.g.e., 1535. Örneklerden "yelim" in balık/balık yağından elde edilen yağı benzeri ilaç neviden bir madde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi Vahyî'nin metninde geçen "yelim kok-" ifadesini de açıklamaktadır. Yelimin balıktan imal edilmesi sebebiyle bastırılmayacak derecede pis bir kokusu olmalıdır. Osmanlı dönemi tıp sahası araştırmalarında da balıktan elde edilen birçok ilaç olduğu kayıtlıdır. Bunlardan biri olarak geçen "balık tutkalı", yelim olabilir: "Balık tutkalı, aktar dükkanlarında bulunmakta ve yapıştırıcı olarak satılmaktadır. Bu maddenin yapıştırıcı özelliği taşıdığı kolajenden ileri gelir." Bk.: Ayşegül Demirhan Erdemir, "Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Bazı Türkçe Tıp Yazmalarına Göre Hayvansal İlaçların Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Bazı Sonuçları", *XIV. TTK Bildirileri*, Ankara 2002, II, II, 1095. Ayrıca Dihhuda'nın "yelim" i açıklarken verdiği anlamlardan biri şöyledir: "سریشم ماهی". *Sirîşim-i mâhi* günümüz kaynaklarında

mu'athtar ola ve burmaya evvelki qadem eri olup şonra girenler başına oturalar ve köseler qudret qalenderi olup qalenderlerüñ kılcıca 'aybı olmaya **beyt**

Qalender an-ıtarıqat ist

*Kabā-yı atlas an-kes k'ez-hüner 'ārist*¹⁸⁷

ve Hayderilerüñ kulağında olup Cämilerüñ ayağında ola ve post-püşlar kürkci başınüñ postın düzeler ve zengî 'arablar qara qakuç olup çalışa ve 'Acem dervişleri baş açuq gedalık edüp neye olursa şāh dēyeler ve Rüm abdalları şāh deminde qaynayup *Seyyid Ğāzi Ocağında*¹⁸⁸ yanalar ve micmere-[77b] gerdānlaruñ dütüni depesinden çıqa ve Seyyid Ğāzī Ocağı büyük ocağ olup *dütünü toğrı çıqa*¹⁸⁹ ve yazucılar qalem ucıyla birbirine qarf atup

ise "Balık yağı; balık jelatini; sıcak asitli su kullanılarak balığın derisinden ve kemik gibi diğer küçük parçalarından elde edilir." şeklinde açıklanmaktadır. Bk.: Lillian Maschlin Kleiner, "سريشم ماهی" *Iranak Encyclopedia*, İran 1999, <https://irchpedia.ir/%D8%B3%D8%B1%DB%8C%D8%B4%D9%85-%D9%85%D8%A7%D9%87%DB%8C/>, (E.T. 15.02.2024), <https://vajehyab.com/>,

¹⁸⁷ İlk mısra eksiktir.

قلندران حقيقت به نيم جو نخرند

قبای اطلس آن کس که از هنر عاریست

Hafız: G.44/7. Bk.: <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh66>

¹⁸⁸ Eskişehir Seyitgazi'de XIII. yüzyılın başlarında kurulan ve bilhassa Kalenderî-Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir yere sahip olan Seyyid Battal Gazi Külliyesi kastediliyor olmalıdır. Efsaneye göre Seyyid Battal Gazi'nin kabri bir rüya sonucunda bulunur. I. Alaeddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun buraya önce bir türbe, ardından cami yaptırır. Günümüzdeki külliye türbe etrafında şekillenir. Osmanlılar, türbe ve camiye medrese, imarethane, tekke ve dergâh eklemiştir. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren II. Beyazıt ve Sultan I. Selim tarafından tamir edilen yapılar eklentilerle zenginleştirilir. 1511-17 arasında imar edilen aşevinin büyüklüğüyle ünlendiği bilinmektedir. Külliyedeki kişilerin yiyecek ihtiyacını karşıladığı gibi, çevredeki yoksul insanların da ihtiyacını gideren aşevinde 8 adet ocak bulunmaktadır. Evliya Çelebi, büyük iki ocakta su kaynatıldığını, diğerlerinde ise yemek pişirildiğini gördüğünü yazar. Aşevi kubbe ile örtüldür. Ocakların bacalarının uzunluğu kubbeyi geçer. Yavuz Sultan Selim döneminde yapıldığı belirtilir. Aşevine dair bütün bilgilerin tezahür ettiği yerlerden biri de anlaşılın Vahyî'nin eseridir. Metnin bu kısmındaki ifadeler Seyitgazi Külliyesi için verilen tarihî bilgilerle uyumaktadır. Bk.: Ayşe Denknbant, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", *TDVİA*, İstanbul 2009, 37, 51-54. *Türkiye Kültür Portalı*, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekler/seyyid-battal-gazi-kulliyesi-ve-turbesi> (E.T.: 13.02.2024),

¹⁸⁹ Dütünü toğrı çık-: Çok fazla örneği bulunmayan deyim "istikamet üzere olmak, kurallara uygun olmak, kurallara riayet etmek" anlamlarına geldiği söylenebilir. Bk.: Hakan Taş, *a.g.e.*, 311.

çölmekçiler birbirine kulp taşalar ve ergenler ortasında ‘*azeb*¹⁹⁰ avurdı çok olup hercâyî güzel sevenler *avurd çalalar*¹⁹¹ ve şarâba bir mertebede yasağ ola ki mey-hâ neciler qaralar geyüp kara yaslu olalar ve mey-horlar ser-gerdân olup ayakdan el yuyalar ve mestler yüz kızardup ayağa düşeler ve bekriler müflis olup bir kadeh şarâbî kâfir kapusunda bulalar ve rind-i müdâmîniñ ayağı uvanup acı içinde çıkmaya ve hâviyâr şatanlar kara-büs olup isdiritye şatanlar ağzın bıçaqlar açmaya ve gözsüzler kimesneyi gözine göstermeyüp keller kimesneye baş egmeyeler ve ağsaklar toğrı yolına gitmeyüp şağırlar hağ sözi eşitmeyeler ve şahib-raşe olanlar maħbûblar üzerine ditreyüp *kef geçeler*¹⁹² ve laqvâ olanlar maħbûblara ağız egüp göz çapalar ve çalık-zenler hayâl-bâz olup tîz-dest ola ve uyuzlar kaçınacak tırnak bulamayup êrdiklerine uyuzlanalar ve ağızı egrilerün ħalkla ħüsni mu‘amelesi yarum ağız ola [78^a] ve kötürümlerün maħbûblar ardınca sürünmekden ayağı dizine êre ve şakalın boya[ya]nlar vağtehâ açuğ boya[ya]lar ve *dânişmendler*¹⁹³ kelle

¹⁹⁰ “Arapçada ‘bekâr’ mânasına gelen azeb kelimesi, XIV-XVI. yüzyıllarda Bizans, Latin ve İtalyan kaynaklarında “korsan, deniz haydudu” karşılığı kullanıldığı gibi, Mısır’da şehir muhafazasında görev alan askerî bir grup da bu adla anılmıştır. Anadolu Selçuklularında, Akkoyunlular’da ve deniz kuvvetlerine sahip sahil beyliklerinde de azeb askerî sınıfı yer almaktaydı. Osmanlılar’da ise azebler yenîçeri teşkilâtından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de öncü kuvvet mahiyetinde savaşa katılan azebler, Türkler arasından ve belirli avârız hâneleri karşılığında vilâyetlerden kefilli olarak mahalle imamları ve kethüdâları tarafından toplanırdı. Azeb alınacak kimselerin güçlü kuvvetli ve savaşılabilecek kabiliyete sahip olması gerekmektedir. Azebler, kara ve deniz azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı.” Daha detaylı bilgi için bk.: İdris Bostan, “Azeb”, *TDVİA*, İstanbul 1991, 4, 312-313.

¹⁹¹ “Avurd>avurt”, lügatlerde “yanak, yanağın iç kısmındaki boşluk, yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü” olarak tanımlanır. “Avurd çalmak” ise, “çene çalmak, sohbet etmek” manasındadır. Tarama sözlüğünde ayrıca “avurt” kelimesinin anlamı “söz, laf, sohbet” olarak verilmiştir. bk.: *Tarama Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>; Ş. Sâmî, *a.g.e.*, 58.

¹⁹² “Kef geçmek” temel anlamı “kendinden geçmek, bayılmak” olan bir deyimdir. Metinde de sara gibi titreyerek nöbet geçiren hastaların bayılmasından bahsedilmektedir. Deyimin farklı anlamları ve kullanım örnekleri için bk.: Üzeyir Aslan, “Kef Geçmek Deyimi Üzerine”, *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı*, İstanbul 2019, Kriter Yay., 154-172.

¹⁹³ “Bilgili, ilim sahibi anlamına gelen Farsça bir kelime (dâniş-mend) olup başta Sahn-ı Semân (Fâtih) ve Süleymaniye medreseleri olmak üzere büyük medreselerin özellikle icâzet alma seviyesine gelmiş talebelerine bu isim verilirdi. Bunlar medresede oda sahibi idiler ve malî durumu iyi olanların, hizmetlerini görmek üzere

olup *feleke kelek ve sîmurğa sinek demeyeler*¹⁹⁴ ve'l-hâşıl kelle dânişmendün haşîri atılmayınca *igi*¹⁹⁵ yatmaya ve ehl-i imân âsüde-hâl olup 'izzet-füzûn ola ve ehl-i tuğyân *haçların şuya şalup*¹⁹⁶ ser-nigün olalar ve yeñçerinünj ellerinden zebânî bigi odlar şaçılup kâfirlerünj *çañına odlar tıķayalar*¹⁹⁷

--- O ---

S o n u ç

Vahyî-i Evvel, edebiyatımızda ahkâm takvimlerinin mizah içerikli edebî eserlere evrilmesinde başı çeken şairdir. 901 (m.1496) yılında yazdığı ve "Meselü'l-Îhâmât" adını verdiği eserinin şimdiye kadar yalnızca bir adet nüshası tespit edilebilmiştir. Kuvvetle muhtemel 18. yüzyılda istinsah edilen ve İngiltere Milli Kütüphanesinde Or. 3496/3 numarasıyla muhafaza edilen nüsha, bölümleri arasında bazı düzensizlikler gösterse de eserin ismini, yazılış yılını, yazılış sebebini, kime sunulduğunu, içerik tasnifini ve bölüm özetlerini vb. şairinin ağzından açıklayan Arapça ön sözü ve eser metninin -

yanlarına çömez alma yetkileri de vardı." Bk.: Mehmet İpşirli, "Dânişmend", *TDVİA*, 8, 464-465.

¹⁹⁴ "Feleğe kelek, simurğa sinek de-" deyimini günümüz araştırmacıları tarafından geçtikleri metinlere istinaden şöyle anlamlandırılmıştır: 1. Kimseye minneti olmamak, boyun eğmemek; 2. Tehlikeli işlere girmekten çekinmemek. Bk.: Şeyma Benli, "Necâfî Üslubunu Nesre Uyarlama Örneği Olarak Latîfî'nin Fusûl-i Erba'a Adlı Eseri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2023, 30, 75. Vahyî'nin eserinde ise bu deyim "dememek" şeklinde olumsuz eylemle çekimlenmiştir. Metinde bu deyimle "Dânişmendler kıdem kazandıklarında, baş(kan) olduklarında feleği kelek, simurğu sinek yerine koymasın; kimseden çekinmesin!" minvalli bir anlam kastediliyor olmalıdır.

¹⁹⁵ Muhtemelen "igi (iyi) yatmak" ile "iki kişi yatmak" anlamları arasında oyun yapılmaktadır. Bilindiği üzere dânişmendler her ne kadar medreselerde oda sahibi olsalar da zaman zaman yanlarına kıdemsiz talebeler verilebilir, paylaşımlı odalarda kalabilirlerdi.

¹⁹⁶ Ortodoks Hristiyanlara ait dini bir ritüele gönderme yapılmaktadır. Hz. İsa'nın vaftiz edilmesini kutlamak amacıyla 6 Ocak'ta Epifani Bayramı (Ta Fota Yortusu) kutlanır. Bugünde çeşitli dua ritüelleri gerçekleştirildikten sonra bir haç, başpiskopos veya psikopos tarafından deniz, göl, nehir gibi büyük sulara atılır. Ortodoks gençler birbirleriyle yarışmasına suya atılarak bu haçı çıkarmaya çalışırlar. Haçı ilk bulan kişi ödüllendirilir. Çok eski dönemlerden beri İstanbul Boğazı'nın çeşitli noktalarında yapıldığı bilinmektedir.

¹⁹⁷ Çanına od tıķ(a)mak: Sesini çıkaramayacak, eylemini sürdürmeyecek, kötülük edemeyecek bir duruma getirmek; susturmak. bk.: Şinasî, a.g.e., 88; Ömer Asım Aksoy, a.g.e., 2, 687; *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

çok büyük ihtimalle- tamamını içermesi hasebiyle oldukça değerlidir. Nüsha, Âşık Çelebî'nin tezkiresinde verdiği uzunca bölümle karşılaştırıldığında sıralama ve kısmi kelime/ek farklılıkları göstermekle birlikte Âşık Çelebî'nin intihap ettiği bütün öğeleri havidir.

Çavuşoğlu mizahi takvimlerin, tıpkı şehrengizler gibi, 15. yüzyılda Türk edebiyatında ortaya çıkan bir edebî tür olarak görülebileceği görüşündedir.¹⁹⁸ Bu minvalde zikredilen -metni/metin örnekleri elde olan- dört eseri inceleyen bir araştırmacı olarak eserlerin kendi aralarında taşıdıkları benzerliklerin ve diğer mizah/hiciv eserlerinden ayrılan ortak yanlarının bir edebî tür teşkil etmeye yettiği hususunda kıymetli hocamıza katılmamanın elde olmadığını söyleyebilirim.

Tozlu raflar arasında gün ışığına çıkmayı bekleyen başka mizahi takvimler var mıdır, varsa ne zaman ortaya çıkar bilinmez. Lakin bu edebî türün çehresini eldeki dört eser üzerinden genel hatlarıyla çizmek gerekirse şunlar söylenebilir:

1) Mizahi takvimler mensur risale tarzında yazılmaktadırlar.

2) Letayif ve hezlerle aralarında şekil ve içerik açısından benzerlikler vardır. Nitekim Zafî'nin, Nasuhî'nin eserleri birçok kayıta "letayif" olarak geçmektedir.

3) Mizahi takvimler ait oldukları dönemin meslek kadrolarından, sosyal sınıflarından, tiplerinden bahsetmektedir. Ele alınan tip, meslek, sınıf vb. öğeler sayıca fazla, bunlara dair yapılan açıklamalar ise kısa tutulmaktadır. Kısa kısa açıklamalarla yüzlerce reel ögeyi havi bu muhteviyatları sebebiyle ait oldukları tarihî dönem ve o dönemin sosyal hayat araştırmaları açısından muazzam birer kaynak niteliği taşımaktadırlar.

4) Dil incelemeleri için de farklı ve zengin bir materyal sunmaktadırlar. Zira ele alınan meslek, sınıf veya tipin özellikleri mizahi bir dil kullanılarak açıklanmaktadır. Açıklamalardaki deyimlerin, kelimelerin neredeyse tamamına yakını en azından iki anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. İham, tevriye, kinaye gibi sanatlarla yazılan açıklamalar işlenen mesleğin, sınıfın veya tipin gerçek hayattaki bir yönüne işaret ederken başka bir anlam katmanında aslında buzdağının altına mercek tutmaktadır. Kimi zaman aleni kimi zaman örtük tarzda yapılan bu imalı göndermeleri anlamak günümüz

¹⁹⁸ Mehmed Çavuşoğlu, *a.g.m.*, 145.

araştırmacıları için pek de kolay olmamaktadır. Zira bahsi geçen kavram ve deyimlerin, bilhassa mesleklerin çoğu bugün yaşamamaktadır. Anlaşılması güç bu “ihamlı meseller” mizahi takvim türünün diğer mizah eserlerinden ayrılmasında da belirleyici bir rol taşıyor gibi durmaktadır. Çünkü çeşitli meslek gruplarını, sosyal tabakaları, insan tiplerini mizahi öğelerle anlatan manzum veya mensur birçok eserin¹⁹⁹ varlığı bilinmekteyken hemen her açıklamasında hem gerçek hem mecazı birlikte taşıyan ihamlı ibareler, tevriyeli sözler bulunduran mizahi eser olma vasfı şimdilik sadece takvimlere has bir özellik gibi gözükmektedir. Tabii takvimlerin mizahi eserler arasındaki yerinin tam olarak belirlenmesi, tatmin edici bir incelemenin yapılabilmesi için kuşkusuz daha fazla örneğe ihtiyaç vardır.

5) Takvim metinlerinde açıkça birçok kaba, küfürlü söz kullanılmaktadır. İlk bakışta bu nitelikte gözükmeyen birçok deyim ve kelime de arka planda müstehcen anlamları işaret edebilmektedir. Mizahi takvimler bu özellikleriyle de Türk argosu çalışmaları için değerli bir kaynak konumundadır.

* * *

¹⁹⁹ İncinur Atık Gürbüz: “Osmanlı Edebî Metinlerinde Meslek Hicivleri”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII (Hicre Revâ, Mizaha Mâyil: Güldürücü Metinleri Anlamak)*, Klasik Yay., İstanbul 2018, 192-219; Hikmet Feridun Güven, *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, 164-192. s.; Taner Gök, “16. Asır Osmanlı Toplumuna Açılan Bir Pencere: Fakîrî'nin Risâle-i Ta'rifât'ı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2019, 23, 315-380.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz.: Kâzım ARISAN, Duygu ARISAN GÜNAY), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.
- AHMED VEFİK PAŞA, *Lehce-i Osmânî*, (haz. Recep TOPARLI), TDK, Ankara, 2000.
- AKGÜR, A. Necati, "Takvim", *TDVİA*, İstanbul 2010, 39, 487-90.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2, İnkılap, İstanbul 1988.
- ASLAN, Üzeyir, "Kef Geçmek Deyimi Üzerine", *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı*, İstanbul 2019, Kriter Yay., 154-172.
- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâirü'ş-Şu'arâ*, (haz.: Filiz KILIÇ), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, I, İstanbul 2010.
- AYDÜZ, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 1995, 1, 159-207.
- BİLGE, Sadık Müfit, *Elinde Çıngıl Orak (Osmanlı Köylülerinin Kullandığı Tarım Âletleri, Nakil Vasıtaları ve Kullanıldıkları Yerler)*, Kitabevi, İstanbul 2017.
- BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret*, Kitabevi, İstanbul 2018.
- BİLGİN, A. Azmi, Abduhakkim KILINÇ, "Mesnevilerde 'Mahbûb'un Anlam Çeşitliliği ve Cinsiyeti", *Belleten*, 74, Ankara 2022, 161-192.
- BARKAN, Ömer Lûtfi, "Ayasofya Cami'i ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 yıllarına âit Muhasebe Bilânçoları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1963, 23; 1-2; 342-379.
- BOSTAN, İdris, "Azeb", *TDVİA*, İstanbul 1991, 4, 312-313.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Zâtî'nin Letâyif'i I", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1970, 18, 25-51.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Zâtî'nin Letâyif'i II", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1976, 22, 143-161.
- DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül, "Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Bazı Türkçe Tıp Yazmalarına Göre Hayvansal İlaçların Türk Tıp Tarihindeki Yeri

- ve Bazı Sonuçları”, XIV. *Türk Tarih Kurumu Bildirileri*, Ankara 2002, II., II, 1093-1098.
- DENKNALBANT, Ayşe, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *TDVİA*, İstanbul 2009, 37, 51-54.
- DUMAN, Ali, “Klasik Türk Şiirinde Kılıç”, *International Journal Of Filologia*, 6, 164-202, 2021.
- Edirneli NAZMÎ, *Mecmau'n-Nezâ'ir*, (haz. Mehmet Fatih KÖKSAL), KTB E-kitap Yayımları, Ankara 2017.
- Eğridirli HACI KEMÂL, *Câmiü'n-Nezâ'ir*, (haz.: Yasemin ERTEK MORKOÇ), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003.
- EKİNCİ, Ramazan: “Klasik Türk Edebiyatında Mizahî Takvimler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2016, 17, 55-90.
- GELİBOLULU Mustafa Âlî, *Mirkatü'l-Cihâd*, (haz.: Ali AKAR), TDK, Ankara 2016.
- GÖK, Taner, “16. Asır Osmanlı Toplumuna Açılan Bir Pencere: Fakîrî'nin Risâle-i Ta'rifât'ı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 2019, 23, 315-380.
- GÖKDEMİR, Ahmet, “Ayasofya'da Kiraât İlmi ve Burada Görev Yapan Kiraât Âlimleri”, *İslamî İlimler Dergisi*, Kasım 2020, 15, 2, 303-316.
- GÜRBÜZ, İncinur Atik, “Osmanlı Edebî Metinlerinde Meslek Hicivleri”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII (Hicre Revâ, Mizaha Mâyil: Güldürücü Metinleri Anlamak)*, (haz. Hatice AYNUR, Müjgân ÇAKIR vd.), Klasik Yay., İstanbul 2018, 192-219.
- GÜVEN, Hikmet Feridun, *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.
- HAMMER, Joseph Von, *İstanbul ve Boğaziçi*, TTK, Ankara 2011, 33.
- HARMANCI, Esat, “Klasik Türk Şiirinde Üzüm”, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2006.

- IŞINSU DURMUŞ, Tuba, "Himaye İlişkileri Bağlamında Osmanlı'nın Ozanları, Âşıkları, Saz Şairleri, Meddah ve Kıssahanları", *Millî Folklor*, 2021, 17, 132, 89-101.
- İLGÜREL, Mücteba: "Levent", *TDVİA*, Ankara 2003, 27, 149-151.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Dânişmend", *TDVİA*, İstanbul 1993, 8, 464-465.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Kazasker", *TDVİA*, Ankara 2022, 25, 140-143.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Müderri", *TDVİA*, Ankara 2020, 31, 467-468.
- KARA, Mustafa, "Emir Buhârî", *TDVİA*, İstanbul 1995, 11, 125-126.
- KARAGÖZLÜ, Volkan, "Mehmed, Sürmeli-zâde Mehmed Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2020.
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmed-surmelizade-mehmed-efendi> (E.T.: 18.02.2024)
- KARAKAYA, Fikret, "Nakkare", *TDVİA*, İstanbul 2006, 32, 326.
- KIRPIK, Gülay, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *Emek ve Toplum Dergisi*, 2013, 2, 3, 220-233.
- KORTANTAMER, Tunca, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, (Editörler: Şerife YAĞCI, Fatih ÜRKEN), KTB Yay., Ankara 2004.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih, "Vahyî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2013,
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vahyi>, (E.T.: 13.02.2024).
- LATÎFÎ, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (haz. Rıdvan CANIM), AKMB Yay., Ankara 2000.
- Me'âlî, *Divân*, [haz. Hakan TAŞ: *Me'âlî Divân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin-Tıpkıbasım)*]: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları:149, ABD 2021.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (haz. Nuri AKBAYAR, Seyit Ali KAHRAMAN), Tarih Vakfı Yurt Yay., II, İstanbul 1996.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Lü'lüü ve'l-Mercân fî mâ İttefeka aleyhi's-Seyhân*, [ed.: Ahmed Ürkmez, çev.: Halil Çatal, Ahmed Ürkmez, Bahadır Opus, Muhammed Uğuz: *Buhârî ve Müslim'den İnci Mercan Hadisler*], Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2024.

Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı, İletişim, İstanbul* 1992.

ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemal KURNAZ), MEB, İstanbul 2004.

ÖNGÖREN, Reşat, "Muslihuddin Mustafa", *TDVİA*, Ankara 2020, 31, 269-271.

ÖZCAN, Abdulkadir, "Bostancı", *TDVİA*, 6, İstanbul 1992, 308-309

ÖZKAN EMANET, Ayşe, *Osmanlı Sarayına Kar ve Buz Temini*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

ÖZMEN, Mehmet, "Hatay-Erzin'de ve Genel Olarak Anadolu'da Değirmen ve Değirmencilikle İlgili Kelimeler", *Erdem*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1989, 5, 14, 463-502.

ÖZTOPRAK, "Meyve ile İlgili Âdetler", *Meyve Kitabı*, (haz.: Emine GÜRSOY NASKALİ, Dilek HERKMEN), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1-2-3, MEB, İstanbul 1983.

PARLATIR, İsmail, GÖZAYDIN, Nevzat, ZÜLFİKAR, Hamza vd., *Türkçe Sözlük*, 1-2, TDK, Ankara 1998.

PERVÂNE b. Abdullah, *Pervâne Bey Mecmuası*, (haz. Kâmil Âli GIYNAŞ), KTB E-Kitap Yayımı, Ankara 2017.

REDHOUSE, James W., *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, TDK, Ankara 2016.

RİEU, Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, British Museum, London 1888.

Sâtia Hanım Sultan, *Sultan II. Abdülhamid'in Torunu Sâtia Hanım Sultan'ın Hatıralarında Eski İstanbul ve Sosyal Hayat*, (haz. Yunus Emre KALELİ), DBY, İstanbul 2019.

SEHÎ Beg, *Heşt Bihişt*, (haz.: Halûk İPEKTEN, Günay KUT vd.), KTB E-Kitap Yayımı, İstanbul 2017.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.

SEYYİD LOKMAN, *Zübdetü't-Tevârih*, (haz. İbrahim PAZAN), YEK Yay., 2022.

- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- ŞENTÜK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 4, DBY, İstanbul 2020.
- SHEFER-MOSSENSOHN, Miri, *Osmanlı Tıbbı (Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700)*, (çev.: Bülent ÜÇPUNAR), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, (haz. Süreyya BEYZADEOĞLU), MEB, İstanbul 2003.
- TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ, Ankara 1999.
- TANYILDIZ, Ahmet, "Meselin (M)izahı: Mesellerin Doğuşundaki Mizahî Durumlar Üzerine Bir Deneme", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII (Hicve Revâ, Mizaha mâyil: Güldürücü metinleri anlamak)*, Klasik Yay., İstanbul 2018.
- TAŞ, Hakan, "Mecmû'a-i Neẓā'ir'de, Yayınlanmış Divanlarda Bulunmayan Gazeller -I-", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Mart-Nisan 2009, 179, 227-237.
- UNAT, Yavuz, "Zîc-i Uluğ Bey", *TDVİA*, İstanbul 2013, 44, 400-401.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 2014.
- Vahyî, *Dîvân*, (haz. Hakan TAŞ), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri: 437, Ankara 2017.
- YILMAZ, Kadri Hüsnü, "Seydî, Kara Seydî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2014, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seydi-kara-seydi-celebi> (E.T. 17.02.2024).
- YÜCEER, Hür Mahmut YÜCER, "Sünbül Sinan", *TDVİA*, İstanbul 2010, 38, 135-136
- ZÜLFE, Ömer, *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011.

Elektronik Kaynaklar:

- CÂMÎ, "Kasâid", *Dîvân-ı Eşâr*, <https://ganjoor.net/jami/divanj/fateha-shabab/ghaside-fj/sh6> (E.T.: 10.02.2024)

HAFİZ, “Gazeliyât”, Dîvân-ı Eşâr, <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh66>
(E.T.: 10.02.2024)

T.C. KTB Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ihamat/92798> (E.T.: 20.10.2023)

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’an-ı Kerim Türkçe Meal,
<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/> (E.T.:
30.10.2023)

Türkiye Kültür Portalı, [https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir
/gezilecek-yer/seyyid-battal-gazi-kulliyesi-ve-turbesi](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecek-yer/seyyid-battal-gazi-kulliyesi-ve-turbesi) (E.T.:
13.02.2024).